

BIBLIOGRAFIA

GIULIO GIRARDI, *Sobre el problema de l'ateisme*. Barcelona, Editorial Nova Terra, 1969, 283 págs. (col. «L'Home Nou»).

Recoge este interesante volumen ocho artículos, conferencias y ensayos del profesor Girardi publicados ya en buena parte por diferentes revistas en estos últimos años. La unidad temática fundamental y el tratamiento suficientemente articulado y progresivo de este «pensamiento en ruta», como se autocalifica el autor, quedan mucho más patentes en esta publicación unitaria. El tema, que es abordado desde ángulos parcialmente diferentes, es el de las exigencias que el ateísmo, entendido como concepción global de la existencia, del mundo y de la historia, plantea al creyente, en este caso al cristiano. Las tres principales son la comprensión, el diálogo y la colaboración en la construcción de un mundo más humano.

El deseo de realizarlas inteligiblemente y con fidelidad absoluta a la propia fe, atraviesa el libro de principio a fin.

Girardi muestra al cristiano la legítima autonomía regional no sólo de las ciencias y las artes sino, muy particularmente, la de la moral o de lo axiológico. Esta aportación, aunque no sea totalmente nueva y entronque con la mejor tradición tomista, ha de considerarse como la más importante en el orden del pensamiento para clarificar las posiciones. El diálogo con los no creyentes tiene entonces un ámbito muy amplio que abarca incluso los proyectos globales de futura humanidad. Por ello nos parece que los artículos «Ateisme i teisme davant el problema del valor absolut de l'home» (pp. 123-143), «L'ateisme enfront del problema moral» (pp. 145-153), y sobre todos el «Reflexions sobre el fonament d'una moral atea» (pp. 155-186) constituyen el núcleo de esta obra. Mostrar al mismo tiempo, como hace el autor, que una tal concepción laica de la moral no convierte a Dios en una instancia superflua a nivel del fundamento y del fin de la existencia, revela a un profundo y sagaz pensador atento a todos los elementos problemáticos en presencia. Por otra parte, el conflicto insoluble en este mundo entre la felicidad y la bienaventuranza, la moral y la vida, remiten a lo que sobrepasa lo moral.

La superación del platonismo cristiano y de los restos de mentalidad «antiguo régimen» (Girardi los agrupa bajo el apelativo de «so-

brenaturalismo» entre comillas), ha sido a los ojos del autor el gran avance de la Iglesia en estos últimos años, cristalizado sobre todo en la Constitución Pastoral «Iglesia y mundo» del Concilio Vaticano II. «L'Església davant l'humanisme ateu» (pp. 11-83) trata de describir esta nueva situación y mostrar cómo los textos conciliares referentes al ateísmo invitan a proseguir lúcidamente por las sendas abiertas. El cristiano no es quien deserta de la tierra o del hombre, y el cristianismo vivirá en adelante de manera más plena y global las exigencias del mandamiento del amor que le caracteriza. Por esto la desmitización no proviene sólo del ateísmo, sino, y con más radicalidad todavía, de la misma fe (cf. *Desmitització i ateisme*, pp. 85-122). Téngase en cuenta que la desmitización como crítica lo es también del ateísmo y de sus mitos o verdades parciales con pretensiones de totalidad.

Girardi se manifiesta una vez más como entusiasta del diálogo sincero, inteligente y leal con el ateísmo. En realidad su interlocutor privilegiado es el ateísmo marxista, no tanto el de los gobiernos comunistas del este de Europa, representantes según él de un «integrista», sino el que deriva de la doctrina del mismo Marx que, según el autor ya examinó con anterioridad, le parecen permitir una cultura autónoma y aun una viabilidad de una religión no alienadora. Los nombres de un Lombardo Radice o de un Garaudy, aunque no citados expresamente, nos vienen en seguida a la memoria. Tal sería el auténtico humanismo marxista que ofrece un futuro para la humanidad. Estas cuestiones de actualidad apasionante son examinadas en los últimos ensayos, «Filosofía de la revolució i ateisme» (pp. 193-210) y «Diàleg i Revolució» (pp. 211-279). A Girardi se le impone el cambio cualitativo global, rápido y radical que es la revolución. Como filósofo comprometido intenta señalar las condiciones mentales y morales en que debe llevarse a cabo. Sus simpatías van claramente hacia la revolución no violenta, aunque no excluya de entrada otras posibilidades. En la medida en que el cristianismo se solidariza con los regímenes establecidos y con una imagen del mundo estática, sancionada por Dios, la revolución le convierte en atea, pero el cristianismo no está necesariamente vinculado a ellos. El diálogo intelectual entre cristianos y marxistas puede mostrar las convergencias profundas y las disparidades radicales que no por ello nos impiden la colaboración en lo que no sean proyectos ateos, como tampoco se exigirá al marxista la colaboración en los proyectos religiosos. La hora del diálogo intelectual, por otra parte, no ha pasado. Quizás hoy seamos más conscientes de sus límites y peligros, pero su exigencia permanece, así como sus finalidades.

Estos últimos artículos —en especial el último— por su misma naturaleza aportan, de momento, interesantes hipótesis de trabajo y primeros intentos de clarificación. Una teoría coherente precisa todavía de muchos estudios complementarios de índole científica, técnica, humanista y teológica. El autor lo reconoce. Por nuestra parte, diría-

mos que el diálogo con el ateísmo marxista, quierase o no, se hace siempre a la sombra de una realidad política incuestionable, el comunismo, y de los sentimientos que origina. Con razón lamenta Girardi la invasión de Checoslovaquia que no sólo truncó una inicial experiencia de tercer camino que, en el ámbito del socialismo, rompía el círculo infernal de los dos bloques sino que además sembró de dudas la esperanza de muchos en la posibilidad de edificación de un mundo socializado en la libertad y la responsabilidad. Con ello se ofrecían armas a los rígidos defensores de un *status quo* en el que los problemas del hambre y de la pérdida de dignidad no encuentran respuesta válida.

Tales situaciones patentizan, por una parte, la debilidad del diálogo mientras no abarca y se inserta en la totalidad del contexto político real pero, por otra, obligan — y echamos de menos un análisis de esta índole en Girardi — a reflexionar suficientemente acerca del papel del Estado en este tiempo, de sus funciones, derechos y alienaciones propias. Probablemente la revolución no se vería ni tan fácil ni quizá tan masiva pero de modo más realista.

«El problema de l'ateisme» sugiere al lector dos cuestiones de índole más general. La primera señala al corazón del debate actual acerca de qué ateísmo está en el centro de la historia de nuestros días. La breve nota «Reflexions sobre la indiferència religiosa» (pp. 181-191) apuntan a nuestro entender a una forma de ateísmo no combativa pero mucho más radical que la marxista. El ateísmo del Este y del Oeste no parece derivar ya tanto de las ideologías del siglo pasado cuanto de un rechazo y de una pérdida del sentido global de la existencia. Para decirlo con más precisión: el universo ideológico actual parece caracterizarse por una lúcida y desengañada crítica de todos los ideales más o menos trascendentes, incluso de los que como los marxistas lo son sólo en la dimensión del futuro. «Dios» lo mismo que «humanidad futura reconciliada» pierden en ese contexto todo significado propio. La crisis de los sistemas de la razón y de la «religión», nunca había llegado tan lejos. Si esto fuese así el diálogo cristiano-marxista se situaría sólo en la periferia del verdadero problema religioso de la segunda mitad del siglo **xx**.

La segunda cuestión apunta al tema de la autonomía de lo humano en relación al compromiso cristiano. ¿Hasta qué punto la inserción profética de la fe no lesiona esta autonomía, en particular en lo político? Girardi piensa y desea una presencia activa de la Iglesia en la edificación del mundo y de la que la denuncia es sólo su momento propedéutico. ¿Con qué derecho se realizará esta misión en concreto si no se reconoce una peculiaridad cristiana también en lo axiológico? La autonomía de lo moral no puede ser de tal manera que quede al margen del juicio de Dios sobre la historia. ¿Cómo podrán encarnarse la densidad propia y el plus de sentido que el cristinismo cree poseer

en la humanidad laica del futuro? Esta problemática se convierte en acuciante desde el momento en el que la Iglesia sale de su *ghetto* y se decide a dialogar con el mundo y a colaborar con él. Gracias a libros como los de Girardi, la cuestión queda claramente definida pero no resuelta.

No es posible en esta breve nota dar a conocer la riqueza de los análisis de Girardi. Su contribución al pensamiento cristiano actual ha de ser considerado como ciertamente valiosa.

Por desgracia, la versión catalana de «Nova Terra» es deficiente hasta cambiar el sentido del original en bastantes ocasiones y convertir muchos fragmentos en casi ininteligibles.

J. M. VIA

EMILE POULAT, *Intégrisme et catholicisme integral. Un réseau secret international antimoderniste: La «Sapinière» (1909-1921)*. Paris-Tournai, Ed. Casterman, 1969, 628 pàgs.

El tema de l'integrisme suscita avui encara preses de posició apassionades. L'autor, tot i que l'aborda en el quadre cronològic dels anys 1909-1921, ha estat conscient de les ambigüitats del tema, i de les seves implicacions actuals (pp. 9 i 57). Precisament per tal d'evitar que donar a la llum pública documents reveladors de tota una organització secreta de l'integrisme, signifiqués una presa de posició simplista sobre la matèria, ha volgut matisar el títol del llibre: «Integrisme i catholicisme integral», perquè com dirà en la introducció, és tot un clima de l'Església catòlica, i no simplement un grup reduït de persones, el que està implicat en aquest assumpte (pp. 69, 75 i 79).

Amb un tacte digne de ser recalcat, l'autor ha volgut donar a tot el llibre el caràcter predominant, quasi bé exclusiu, de «dossier» (520 pàgines de documents, contra 82 de presentació), intentant que el producte de la seva intervenció apareixi «sans emploi» (p. 58), és a dir, com a servei desinteressat a la ciència, no utilitzat immediatament en forma polèmica: «Modernisme o integrisme — diu Poulat — la presència d'aquests dos mots assenyala sempre un adversari; però no hi ha res més variable que la seva utilització i el seu contingut: són funcionalment molt rics, i estructuralment molt imprecisos» (p. 57).

Les ambigüitats del tema i les seves implicacions actuals ja es van fer patents a Jacques Maître, que va emprendre l'any 1956 el treball de recerca metòdica, seguit posteriorment i dut a terme per Poulat: unes veus el volien dissuadir, advertint-li que, amb aquesta recerca «corria el risc de tornar a encendre focs mal apagats i que seria molt millor (...) que es guardés per a ell les descobertes» (p. 8). Els mateixos consells, comenta Poulat, em donaven a mi quan jo estava indagant sobre el tema del modernisme (1957-1958).

Precisament el seu famós treball sobre el modernisme — *Histoire*,

dogme et critique dans la crise moderniste, Paris-Tournai, Casterman, 1962 — havia proporcionat a l'autor, per una banda, una base sòlida de coneixement de l'època de sant Pius X^è, i per altra, l'experiència d'un rigor en el mètode, del qual — diu — malgrat les crítiques, mai no se n'ha penedit (p. 9).

Els 214 documents recollits, minuciosament anotats amb un desplegament d'erudició que impressiona per la seva amplitud i precisió, van precedits per una introducció on l'autor narra les peripècies de la seva labor de recerca, estableix el seu determini de presentar bàsicament un «dossier» tot explicant-ne l'estructura que li ha donat, i realitza finalment un intent tan modest com interessant de síntesis, deixant per a un volum següent una reconstrucció coherent dels esdeveniments (cf. pp. 9-10).

La recerca de documents es va orientar vers dos centres d'interès: els papers de l'arxiu d'Alphonse Jonckx, advocat de Gand (Bèlgica) i membre de l'organització integrista «Sodalitium pianum», i la documentació del procés de canonització de sant Pius X^è.

Els papers Jonckx. Tot el que fins al moment ha estat escrit sobre l'integrisme es basava sobre la correspondència i la documentació obtingudes en un escorcoll efectuat per les forces alemanyes d'ocupació a Bèlgica, al domicili de l'esmentat advocat Jonckx, el 18 de maig de 1915 (Poulat diu, a la p. 11, que la data de l'escorcoll és ignorada; i a la p. 33 transcriu una carta del Dr. Heinz Brauweiler, que va dirigir l'escorcoll, on afirma clarament la data del 18 de maig, sense que aquesta afirmació mereixi cap crítica de Poulat). Jonckx era el corresponsal a Bèlgica de Mons. Umberto Benigni, alt dignatari de la Secretaria d'Estat del Vaticà, i fundador de la societat «Sodalitium pianum», establerta per a lluitar en favor d'un catolicisme romà integral, sense restriccions ni desviacions: «papista, clerical, antimoderista, antiliberal, antisectari», explica el programa del S. P. (vg. p. 119).

Dels papers de Jonckx, requisats per les autoritats militars alemanyes l'any 1915, no se'n va parlar més fins l'any 1921, quan Ferdinand Mourret, el cèlebre historiador sulpicià malmirat pels integristes, va poder consultar-los a Ruremonde (Holanda) i va fer-los servir com a base d'una Memòria elevada a altes autoritats eclesiàstiques. La Memòria de Mourret havia de desencadenar el moviment de les forces que portaren a Benigni a declarar disolt el «Sodalitium pianum», el dia 8 de desembre del mateix any 1921 (vg. pp. 599-604).

Però els papers consultats a Ruremonde per Mourret eren fotocòpies, i no els documents originals. La narració de la recerca dels originals empresa per Poulat, per a comprovar l'autenticitat de les fotografies de Ruremonde, presenta múltiples episodis de veritable intriga: un autèntic laberint de pistes falses, de testimonis incomplets o no concordants, en mig d'una floració quasi bé delirant de pseudònims, criptònims i anònims. Fins que, en forma inesperada, l'autor pot entrar en

comunicació amb el personatge que, l'any 1915, va dirigir l'escorcoll a Gand, al domicili de Jonckx: el Dr. Heinz Brauweiler, viu encara i habita a Berlin. Dues cartes del Dr. Brauweiler (de 23 de març i de 9 d'abril de 1968) donen a l'autor no sols les pistes definitives dels originals de Jonckx, sinó, juntament amb altres proves, la garantia de l'autenticitat de les fotocòpies de Ruremonde. A l'hora d'editar el llibre, l'autor encara no ha pogut veure els originals, situats en un arxiu de la part d'Alemania Oriental anexionada per Polònia (p. 82).

Les afirmacions precipitades d'autors integristes, llençant la sospita sobre l'autenticitat dels documents atribuïts a Jonckx (J. MADIRAN, *L'intégrisme. Histoire d'une histoire*. París, 1964, p. 78; cf. p. 65); Raymond DULAC, *Simple note sur le Sodalitium pianum*, a «La Pensée Catholique» 23 [1952] 89), resulten així desautoritzades.

Els documents sobre sant Pius X^e. — De l'estudi de Poulat, destaca, per una banda, la convicció ara ja fundadament adquirida que el papa sant Pius X^e no sols sabia l'existència del S. P., sinó que li va manifestar «la simpatia i el sosteniment que reservava a la premsa catòlica íntegra» (p. 66). I, per altra banda, resulta clara també la precipitació amb què, en certs moments, va actuar el relator de la causa de canonització de sant Pius X^e, Ferdinando Antonelli. La *Disquisitio* escrita pel l'esmentat relator ha estat objecte de polèmica, en el temps del pontificat de Joan XXIII, sobre tot pel què diu de la diòcesi de Milà i del seu cardenal en l'època de sant Pius X^e, Andrea Ferrari, el qual és acusat d'encobrir el modernisme a la seva diòcesi. Joan XXIII, en un gest típic, va introduir la causa de beatificació del cardenal Ferrari, el 10 de febrer del 1963 (pp. 49-52). Amb tot, la labor del relator, assenyalada amb posterioritat com a deficient, va merèixer de Pius XIIe paraules d'aprovació, les quals, segons Poulat, «són reveladores d'un clima de treball i de pensament» (p. 52).

Els 214 documents que constitueixen el cos de l'obra són distribuïts per l'autor en cinc apartats, titulats cada un d'ells amb una de les cinc primeres lletres de l'abecedari. En cada un d'aquests apartats, els documents segueixen l'ordre cronològic. La sèrie C és la més llarga i important: conté la correspondència privada de Jonckx entre 1909 i 1914. Integren la sèrie A documents oficials del «Sodalitium pianum» de 1909 a 1914. I la D, cartes de dos personatges lligats l'un a Jonckx i l'altre al Dr. Brauweiler. La sèrie B conté «diccionaris convencionals» del llenguatge en clau que utilitzaven els membres del «Sodalitium pianum». Finalment, la sèrie E continua des de la guerra del 1914 fins a 1921 les dues sèries A i C.

L'autor ha traduït tots els documents al francès, excepte tres curts escrits de sant Pius X^e, de lloança al «Sodalitium pianum». Les notes de l'autor que acompanyen els documents, d'una riquesa excepcional, com ja hem dit, són de caràcter introductiu, justificatiu i explicatiu.

En l'intent de visió sintètica que realitza Poulat en les pàgines

61-82 hi troben una explicació fonamentada, punts decisius del tema. Umberto Benigni, com a centre de tota una xarxa secreta de corresponents, acollits al «Sodalitium pianum». La simpatia de Pius X^e per l'obra de Benigni (pp. 65-67). La constel·lació de publicacions al voltant del «Sodalitium pianum». Les proporcions numèriques reduïdes de l'obra de Benigni: «va comptar amb molt pocs membres — diu Poulat —, però molts eren de qualitat, i ocupaven, o van ser destinats a ocupar en altres pontificats càrrecs importants sense haver modificat les seves opinions. Es pot posar en qüestió el seu paper o les seves idees, però no l'honorabilitat de cap d'ells» (p. 70).

Paradoxalment, la importància qualitativa del «Sodalitium pianum», que l'autor no s'està de posar en relació amb l'*Institut de Sant Pius V*, fundat pel cardenal Ottaviani el 21 de desembre de 1960 (p. 127), la denoten tant la reduïda importància numèrica de l'obra de Benigni, com la sonoritat fragorosa dels seus combats: «El S. P. — diu Poulat — no és un cos estranger al sí del moviment catòlic: n'és un producte natural» (p. 69). El «Sodalitium pianum» troba en el catolicisme de l'època un medi ideològic afí (p. 75), un clima general que l'afavoreix: és el clima de l'Església en estat de setge que «s'estén entre l'Església en estat de missió (...) i l'Església en estat de cristiandat, la nostàlgia de la qual sols avui comença a desaparèixer» (p. 79).

Al nostre país, tot i que s'hi va introduir, als últims anys del segle XIX, el terme «integrisme» aplicat al partit polític dirigit per Ramon Nocedal (manifest de Burgos, 1888, primer cercle integrista a Madrid, 1892), aquest clima eclesial ha de ser encara estudiat a fons, sobretot en les polèmiques entre els catòlics durant la Restauració. El canonge Arboleya, en la seva obra *Otra Masonería. El integrismo contra la Compañía de Jesús y contra el Papa* (Madrid, 1930) sosté que a Espanya, l'integrisme no es limitava a ser una força política, sinó que, en forma similar a altres països, tenia una vida independent (pàgines 219 i ss.). Sense donar precisions plenament satisfactòries, des del punt de vista del rigor crític, sobre aquesta independència, recull particularment la referència d'una carta de Benigni a Jonckx (23 de març de 1912) parlant dels «grups liberals i socials del Sr. Aznar» (Severino) (p. 224 i 236, Poulat publica el document on hi ha aquesta al·lusió, op. c., p. 237; v. p. 240), i les denúncies contra el cardenal Guisasola, els anys 1915 i 1916, a causa de la línia que seguia amb el sindicalisme obrer catòlic (p. 236). El tema reclama un estudi rigorós, menys acaparat per les necessitats immediates de la polèmica.

En l'obra de Poulat hi figuren personatges espanyols. Una llista, elaborada per Jonckx el 27 d'agost de 1913, que conté 85 noms d'altres personalitats eclesiaístiques (60 cardenals existents i 25 prelats promocionals al cardenalat), inclou els cardenals: Aguirre (Toledo), Cos i Macho (Valladolid), Herrera (Santiago), Merry del Val (Cúria), Vives i Tutó (Cúria). Jonckx no formula cap apreciació del primer i el ter-

cer, si s'exceptua un signe convencional denotant que Aguirre és vell o disminuït. De Vives i Tutó diu: «molt bo» i de Cos i Macho: «bona nul·litat espanyola» (pp. 328-331). Vives i Tutó, un dels consellers més escoltats de sant Pius X i de Merry del Val, mereix en el llibre unes ratlles d'aguda caracterització (p. 587).

En resum, l'obra de Poulat és una obra bàsica, una aportació indiscutiblement seriosa i decisiva per a la història de l'Església als nostres temps. Els índex de temes, de periòdics i de persones en faciliten el maneig. El volum de síntesi que ens promet, obligarà l'autor a formular expressament les tesis que ara han estat solament insinuades en el breu resum de la introducció, o ofertes com a dades en les anotacions als documents.

CASIMIR MARTÍ

HELMUT PEUKERT, editor: *Discussion zur Politischen Theologie*. Mit einer Bibliographie zum Thema. Herausgegeben von H. P. Mainz-München, Matthias-Grünwald-Chr. Kaiser, 1969, xiv + 317 pàgs.

El volum és un recull d'estudis sobre el tema de la «teologia política» tal com l'ha exposada aquests últims anys el jesuïta alemany P. Johann Baptista Metz, és a dir, una «teologia política» que parteix del fet de la superació històrica de l'època de cristiandat i pretén de replantejar la influència de l'Església damunt de la societat civil partint de dos pressupostos: que no s'ha de dirigir sobre les institucions polítiques de l'Estat (cosa pròpia del temps de cristiandat) ans sobre la convivència social d'acord amb la distinció entre estat i societat; i que en la convivència social la funció de l'Església ha d'ésser, com la de tota religió, la de criticar la societat de manera creadora, el que negativament significa que la societat no estigui basada en pressupostos purament irracionals o ideològics, i positivament que la religió ha de contribuir a què la societat creï aquelles institucions que contribueixin a basar la convivència en la llibertat, en la justícia i en la pau.

La tesi de Metz va alçar una certa controvèrsia, sobretot perquè hom hi veia un possible camí de retorn a situacions de cristiandat. Per això es féu necessària l'ulterior clarificació del tema i aquest és l'objectiu del volum present, en el qual col·laboren una sèrie d'autors alemanys més o menys coneguts (hi trobem, p. e., Böckle, Lehmann, Pannenberg, K. Rahner, T. Rendtorff, Schlette, Schürmann, a més de J. B. Metz; hi trobem també dos no alemanys: C. Geffré, de Le Saulchoir); els articles parteixen i s'ordenen a l'interior del llibre dels punts de vista següents: politologia i filosofia (H. Maier i D. A. Seeber); Problemes fronterers i teologia fonamental (Oelmüller, Schlette, Geffré i F. Herzog); exegesi (Schürmann); teologia moral (Ermecke i Böckle) i teologia dogmàtica (Lehmann, Rendtorff, Pannenberg, Rahner i per descomptat, el mateix Metz. El llibre s'acaba amb una llarga bibliografia

sobre el tema de la «teologia política» en la producció teològica del segle xx.

Aquest llibre és: un signe de la preocupació actual de la teologia per aclarir el camí de la nova inserció del cristianisme en la realitat social d'un món conscient de la seva profanitat i de l'esglai que es produeix en les capes més responsables sempre que hom entrelluca la possibilitat de revifar una època de cristiandat; una aportació múltiple des de punts de vista complementaris en l'enfocament científic i en la perspectiva confessional (i en menys quantitat, en la procedència geogràfica) entorn del problema d'una nova forma d'influx del cristianisme damunt de la realitat pública de la societat moderna; una ocasió que J. B. Metz ha aprofitat per primfilar els objectius de la seva «teologia política». En conjunt, un llibre ben interessant.

JOSEP PERARNAU

CARL AMERY, *Entre la Iglesia y el mundo. Hacia un planteamiento radical*. Barcelona, Editorial Nova Terra, 1969, 151 pàgs. (Col. «El Hombre Nuevo»).

El llibre d'Amery consta en realitat de set textos originàriament inconnexos, agrupats ara entorn de l'evident unitat temàtica que els relaciona. Justament la diversitat d'origen de cada text, que no calia per cap raó dissimular en la publicació conjunta, a la coincidència de tots en un mateix tema fonamental — la peculiar presència de l'Església en el món d'avui — comporta un seguit de repeticions i d'insistents incidències sobre determinats aspectes i fins determinades expressions, que s'haurien certament evitat en el cas que el llibre hagués estat concebut d'una manera unitària des del principi. El fet és, tanmateix, que la fluïdesa de la lectura del què, ben mirat, és una complicació no en resulta gens destorbada; és tant com dir que la frescor i l'apassionant vivesa de les observacions d'Amery eclipsen tot entrebanc secundari i garanteixen al lector un interès continuat com si tingués una bona novella a les mans.

Comença el llibre amb un breu plantejament del tema «Iglesia y sociedad»; hi són igualment passades pel sedàs les habituals i antagòniques posicions «reaccionàries» i «progressista» a partir de les quals l'Església sol formular en concert les seves respostes al món d'ara. És particularment suggestiu l'apartat «Modernidad, progreso, 'aggiornamneto'» en què l'autor fa veure que ni la modernitat ni el progrés ni l'adaptació no són sempre respostes vàlides de l'Església; l'«aggiornamento» és per a ell la «discretio» del món i molt més que la pura modernitat o l'adaptació que fins pot ésser funesta. «Libertad más allá de la libertad terrestre» és una original reflexió sobre la progressiva pèrdua d'una veritable llibertat en l'àmbit de les esglésies cristianes

a partir de la Reforma. Potser el capítol «El hombre 'de provincias' y su destino» és el menys directament relacionat amb el tema general del llibre, cosa que no vol pas dir que no tingui interès. Segueix «Los hunos, a la vuelta de la esquina», on l'autor s'esforça a descobrir en quina direcció ha de cercar l'Església els autèntics enemics, en comptes d'entestar-se a situar-los únicament a l'esquerra. Els dos últims capítols «¿Para cuándo la próxima capitulación?» i «In memoriam Vaticanum II» volen ser un toc d'atenció als cristians perquè evitin, almenys en la situació present, de recaure en l'endèmica tendència a capitular en els moments decisius i a tranquil·litzar-se amb belles formulacions, realment revolucionàries, com són ara les del Concili Vaticà II o les d'una teologia oberta i progressiva, de la qual no es pot en cap cas prescindir, però que no és suficient ni ha estat mai indefectiblement eficaç a l'hora de la veritat.

Amery no parla mai en general, sinó que es refereix gairebé sempre d'una manera explícita a l'Església d'Alemanya i als seus problemes específics, bé que les ràpides allusions a d'altres indrets — el nostre país, per exemple — no siguin rares. No crec que això sigui cap inconvenient ni que resti gens d'interès universal a les seves crítiques i de vegades punyents observacions, que mai no són amargues ni malvolents, sobre la capacitat de l'Església d'ésser fidel a la seva missió evangèlica en tot moment. Les situacions concretes i precises solen ésser molt més alligonadores, malgrat la limitació, que les divagacions etèries.

S'equivocaria qui cerqués en aquestes pàgines una exposició sistemàtica, matisada i tècnica de la qüestió de les relacions de l'Església amb el món d'avui. Es tracta més aviat del testimoni, si voleu, estrident i fins a un cert punt desproporcionat — cosa que no significa ni de bon tros que sigui desequilibrat ni fals ni, encara menys, negligible — d'un «no conformista católico, es decir, un católico alabado por quien no corresponde» (p. 95). Em correspongui o no, m'adhereixo sincerament al cor laudatori.

R. SALA

E. SCHILLEBEECKX, *Revelació i teologia*. Versió catalana de Pere Casanelles. Barcelona, ed. Nova Terra, 1970, 320 pàgs. (Col. «Tempteig teològics, 1»).

Teòleg ben conegut, sobretot pels seus estudis sobre els sagraments, el P. Schillebeeckx no ha escatimat esforç per analitzar els problemes més fonamentals de la revelació i de la fe. Presenta aquesta temàtica en aquests «tempteigs teològics», el primer volum dels quals revesteix una importància especial perquè manifesta les orientacions teològiques fonamentals de l'A. Schillebeeckx forma part d'aquesta escola de dominics que prefereixen analitzar la doctrina de sant Tomàs a partir

de les seves fonts i no pas dels seus comentadors. Aquesta orientació ha enriquit les perspectives del tomisme, harmonitzades en una visió d'història salvadora.

Recull d'articles de diccionaris i revistes, «Revelació i teologia» es divideix en quatre parts que tracten de la revelació i de la seva tradició, de la teologia, de la fe i del concepte, i de la renovació de la teologia contemporània. El llibre en primer lloc es dirigeix als teòlegs; el nivell tècnic dels articles, però, és desigual. En el pròleg, l'A. ja s'excusa de les possibles incoherències provinents de les dates successives en què han estat escrits els articles (els més antics són del 1943). Amb tot, la unitat temàtica queda mantinguda; en canvi, la unitat de formulació, com es pot comprendre, resulta força problemàtica. En general l'A. s'absté de polèmica. L'única discussió fa referència a l'obra alemanya de Max Seckler, respecte a la qual la interpretació de Schillebeckx potser no és prou exacta [H. DE LAVALETTE, a «Recherches de Science religieuse» 54 (1966) 143-145].

Tot i que aquesta obra, entre nosaltres, ja ha influït àmpliament gràcies a les traduccions francesa i castellana, la versió catalana que presentem és un signe de l'interès de poder llegir i pensar la teologia en la pròpia llengua.

EVANGELISTA VILANOVA

Iglesia y liberación humana. Los documentos de Medellín. II Conferencia General del Episcopado Latinoamericano. Barcelona, edición Nova Terra, 1969, 424 pàgs.

No es fácil hacer la presentación de este libro, sobre los documentos de Medellín, por la densidad de cada documento y la amplitud de los problemas tratados. La II Conferencia general del Episcopado Latinoamericano es uno de los acontecimientos más importantes de la historia de la Iglesia Latinoamericana, y sus documentos el acta que confirma su mayoría de edad y su personalidad propia. En dicha reunión la Iglesia «centró su atención en el hombre de este continente, que vive un momento decisivo de su proceso histórico», leemos en la introducción a las conclusiones (p. 43). Partir de la realidad latinoamericana y proyectar sobre ella la luz del Evangelio, éste fue el esfuerzo realizado, «la Iglesia ha buscado comprender este momento histórico del hombre latinoamericano a la luz de la Palabra que es Cristo, en quien se manifiesta el misterio del hombre» (p. 43). Por todo ello es indicado el título del libro: «Iglesia y Liberación humana», porque esta voluntad de transformación descubre las huellas de la imagen de Dios en el hombre y conduce no sólo a la personalización y cohesión, sino también al encuentro con Aquél que purifica y ahonda los valores logrados por el esfuerzo humano. Hacer descubrir esto es la misión de la Iglesia (cf. n.º 4, p. 44).

Es mucha la riqueza que hay en los documentos, aunque difícil de sintetizar, no obstante pueden señalarse unas «ideas fuerza» que como nervios vitales recorren todos los documentos dándoles unidad y coherencia: 1. — La constatación y denuncia de unas estructuras injustas que mantienen en estado de marginación a la mayoría de latinoamericanos con respecto a una minoría, y del continente con respecto al mundo. 2. — La afirmación vigorosa de una personalidad propia y original del continente y de la Iglesia latinoamericana. 3. — Principio de unidad de la vocación cristiana, se excluye la dicotomía acción temporal y acción religiosa. 4. — Una teología del desarrollo integral, en la cual la Resurrección de Cristo es reconocida como origen y meta final de toda energía liberadora. 5. — Centrar toda la acción de la Iglesia en construir la comunidad de base, célula fundamental de la vida de la Iglesia. La Conferencia de los obispos afirma que no se han movido del terreno de los principios pero que ha llegado con urgencia «la hora de la acción», de «inventar con imaginación creadora la acción que corresponde realizar».

Un libro, en definitiva, de sumo interés no sólo para conocer la problemática del continente latinoamericano, sino también para el esfuerzo de la Iglesia de dicho continente, que quiere ser fiel a su misión teniendo en cuenta la realidad en que vive. Cabe destacar el prólogo de José Camps, miembro del Instituto Pastoral Latinoamericano, que con buen sentido crítico y conocimiento de la historia, hace una magnífica composición de lugar para entender los documentos y para saber aplicarlos, además, «a la realidad de nuestra propia Iglesia».

JOAQUIM VINARDELL

ARCHIE J. BAHM, *The World's living Religions*. Nueva York, Dell (Laurel Edit.), 1964, 384 págs.

Se trata de un breve compendio de Historia comparada de las Religiones existentes en la actualidad. La perspectiva del autor es claramente humanista y su deseo es el de sentar las bases de una religión mundial auténtica que será la del hombre como valor absoluto. Para ello cree que ha de superarse la intolerancia de las religiones que, con su teísmo, pretenden ser la única religión verdadera. Tampoco le satisface el marxismo por cuanto finalmente sacrifica el hombre a las exigencias de la revolución violenta. Las semejanzas esenciales que encuentra — y a veces fabrica — en las más diversas creencias religiosas, le ofrecen el camino concreto de solución: hallar lo que en todas las religiones enseña y realiza finalmente la promoción y defensa de la persona humana. Escrito en estilo ágil y muy concreto. Difícilmente satisfará a los hombres religiosos de cualquier tendencia y confesión. Aporta muy poco a los especialistas. Tiene interés su descripción de las

religiones orientales, en particular del budismo, que conoce de primera mano.

J. M. V.

HERBERT HAAG, *El pecado original en la Biblia y en la doctrina de la Iglesia*. Madrid, ediciones Fax, 1969, 162 págs. (Col. «Actualidad bíblica», n.º 18).

En la teología y exégesis actual son múltiples y variadas los intentos de comprender mejor el pecado original. En el último decenio se va llegando a un cierto mínimo común denominador, del cual es un claro exponente el libro de Haag.

Se trata de una traducción de la tercera edición del original alemán: *Biblische Schöpfungslehre und kirchliche Erbsündenlehre*, aparecida en 1966. Es una lástima que libros de este tipo tarden más de tres años en poder ser leídos por los lectores españoles, sobre todo en éste porque conserva el estilo ágil de la palabra hablada, ya que inicialmente fueron unas conferencias dadas en la Facultad de Teología católica en la universidad de Viena, y esto lo hace más apto para un público amplio.

En la primera parte el autor hace un examen de la presentación actual del dogma del pecado original en la dogmática escolar y en la exposición catequética en el área lingüística alemana. Pasa luego a considerar los relatos de Génesis 1-11 acerca de la irrupción del pecado en la humanidad. La última parte está dedicada a la interpretación paulina de los textos del Génesis y a su ulterior desarrollo en la Tradición y el magisterio.

El autor quiere mostrar que los datos bíblicos sobre el origen y propagación del pecado enseñan solamente que el pecado entró en la humanidad después de su creación y se extendió por ella con fuerza trágica; con ello la idea de una transmisión hereditaria del pecado sería extraña a la concepción bíblica. Cristo vence el poder del pecado en y de los hombres. De ahí que, según el autor, podría deducirse que la doctrina católica sobre el pecado hereditario no es otra cosa que un intento de describir el estado teológico de la humanidad fuera de Cristo.

Haag llega a estas conclusiones a través de un examen de las dos tradiciones del Génesis y de la exégesis de Romanos, cap. 5, en este último caso siguiendo la línea de los numerosos estudios del P. Lyonnet.

En general la obra de Haag es interesante. Lástima que más de la mitad del libro esté dedicado a la primera parte, dogmática y catequética actual, y que se reserven sólo unas sesenta páginas para el examen de Génesis, Romanos 5, 12-21 y el Magisterio. Los temas tratados requieren mayor atención y deberían ser completados con otros

estudios de hermenéutica bíblica y magisterial. Encontramos especialmente pobre el comentario al Tridentino.

La impresión y traducción del libro es buena, aunque algunas veces se noten faltas de lenguaje.

ANTONI MATABOSCH

GERMANO RE, *Il cristocentrismo della vita cristiana*. Brescia, Ed. Morcelliana, 1968, pubblicazioni del Pontificio Seminario Lombardo in Roma. Ricerche di Scienze Teologiche, 2, 462 págs.

El títol de l'obra no n'expressa adequadament el contingut; sobretot no indica la circumscripció concreta del tema. En la seva tesi doctoral, defensada a la Universitat Gregoriana de Roma sota la direcció del P. M. Flick, D. G. Re no presenta un estudi complet sobre el «Cristocentrisme de la vida cristiana» en general, sinó l'assaig d'una síntesi sistemàtica de la teologia de sant Tomàs d'Aquino sobre la centralitat del Crist en la vida cristiana, tal com es desprèn en concret de la seva exegesi del Nou Testament, o sigui dels comentaris de sant Tomàs als evangelis de sant Mateu i de sant Joan i a les cartes de sant Pau. L'interès del treball, segons les paraules del P. Flick en el prefaci, és doble: d'una banda l'actualitat i la urgència de «la visione cristocentrica della storia della salvezza, e perciò l'urgenza di una teologia come cristologia...» i «... la primarietà dell'esistenza umana nella traduzione pastorale del messaggio della salvezza» (p. 7). D'altra banda «l'esegesi di San Tommaso si rivela particolarmente ricca e fornisce un contesto privilegiato per le sue opere sistematiche» (ibid.). L'autor considera, de fet, que els comentaris bíblics de sant Tomàs, generalment negligits al costat de les obres sistemàtiques, es presten admirablement a reflexar la seva autèntica visió cristocentrica, «allo stato grezzo», és a dir, alliberada de l'estricta vinculació a categories conceptuals i no construïda sobre un rigorós esquema sistemàtic previ, sinó en contacte immediat amb el text bíblic (cf. p. 14).

L'obra, després d'una breu introducció en la qual es presenta i justifica el tema exacte i el mètode de la investigació, es divideix en dues parts, visiblement desproporcionades en extensió, de les quals la primera, analítica, n'ocupa gairebé la totalitat; consisteix en l'examen detallat dels textos, espargits en el comentaris bíblics de sant Tomàs, en què es tracta del cristocentrisme de la vida cristiana. La segona part presenta, a tall de conclusió, la síntesi dels resultats obtinguts a base d'una breu verificació de la fórmula «in Christo Jesu» en cada un dels aspectes que han estat considerats en la primera part.

D. G. Re distribueix la seva investigació analítica dels textos de sant Tomàs segons un ordenat esquema lògic i rigorosament sistemàtic. La divideix en dos sectors: els cinc capítols primers els dedica a l'estudi de la posició central del Crist en la vida cristiana individual.

En el capítol sisè estudia l'aspecte eclesial; el Crist com a centre de la vida cristiana en l'Església, Cos Místic i Poble de Déu. En cada sector l'autor procedeix d'acord amb el rígid esquema lògic que s'ha imposat: l'anàlisi completa de la persona que consta constitucionalment d'ésser i d'obrar en la seva posició ontològica i relacional. Res no escapa, remarca l'autor, a una tal estructuració (cf. p. 22). L'ésser individual de la persona humana es pot analitzar metafísicament a través de l'estudi de les quatre causes: eficient, formal, final i exemplar. Vet aquí, doncs, l'esquema a seguir, aplicat analògicament a la persona cristiana, en l'examen dels textos tomístics. No podent-se parlar, en el cas que aquí interessa de la persona cristiana, d'una veritable causa formal, l'autor la substitueix per la noció analògica afí de «causalitat d'inhabitació». En resulta la següent estructuració pràctica del treball. *Cap. primer*: Crist, causa eficient i exemplar de la vida cristiana; causalitat instrumental de la humanitat del Crist, causalitat eficient-exemplar dels misteris de la vida del Crist, causalitat dels sacraments i causalitat «parusíaca» del Crist. *Cap. segon*: Inhabitació del Crist en la vida cristiana; presència psicològico-dinàmica del Crist en el justíficat, la vida de la gràcia, gràcia-glòria. *Cap. tercer*: Crist, causa final de la vida cristiana. *Cap. quart*: Crist, causa exemplar de la vida cristiana. *Cap. cinquè*: Jesucrist en l'obrar del cristià. *Cap sisè*: La vida cristiana en l'Església, Cos Místic i Poble de Déu. *Conclusió*: «In Christo Jesu»: la unió del just amb el Crist.

No cal pas proclamar en aquest moment l'enorme servei que fan els estudis atents i ben portats de l'obra teològica de sant Tomàs. En gran part vivim encara ara de la seva inestimable aportació al procés de la reflexió cristiana. No en sabríem pas prescindir. En tot cas, noms com els de Congar, Chenu, Rahner, Metz i, si volem, el mateix Dewart, per citar-ne ben pocs, demostren clarament fins a quin punt pot ésser encara teològicament fecund l'estudi de sant Tomàs. És sobretot per això que em sembla que cal agrair a D. G. Re l'anàlisi seriosa que presentem, més que més havent triat un tema de perfecta actualitat teològica i un àmbit d'investigació poc conegut o, si més no, poc considerat dins l'obra de sant Tomàs.

Deu ésser indiscutible que el mètode lògic, d'acord amb el qual l'autor procedeix en la seva anàlisi, ofereix l'avantatge de «un 'affinità di terminologia e di metodo con lo stesso procedimento e stile di San Tomasso'» (p. 22); potser, tanmateix, també té l'inconvenient de quedar-se aquí. En realitat l'afinitat de terminologia i de mètode amb el procediment i l'estil de sant Tomàs és infinitament secundària en els plantejaments actuals, si és que no enganya més que no ajuda. Justament, d'altra banda, l'objecte de l'estudi són els comentaris bíblics de sant Tomàs que, segons el testimoni de l'autor, són especialment interessants perquè no van tan lligats al procediment i a l'estil propi de les obres sistemàtiques. L'esquema de les quatre causes, des del punt

de vista metodològic, potser representa, dificultats internes a part, un punt excessiu de sistematització.

Una altra objecció general que faria al treball de D. G. Re és l'optimisme, que em sembla exagerat i no justificat per l'exegesi precisa dels textos, del resultat final de la seva investigació. «Il Concilio Ecu- menico Vaticano II si è definitivamente orientato in una direzione antropologica, che è insieme personalistica, comunitaria e storica. Tre momenti che sono la struttura di fondo dell'esegesi di San Tommaso e inseriscono il suo pensiero nella problematica della teologia contemporanea» (p. 444). Tota teologia cristiana — i no cal dir que la de sant Tomàs ho és plenament — considera el Crist centre de la vida cristiana individual i de la de l'Església i fins de la història; això encara no vol dir que tota teologia cristiana s'hagi de considerar necessàriament cristocèntrica, almenys en el sentit patristic, que torna a ser l'actual. La presència, per exemple, del Crist, com a Déu, en la creació (cf. pp. 27-30) no expressa el sentit cristològic de la creació ni la significació del Crist en el si del Pare, ni supera gaire la pura juxtaposició de creació i redempció. Les referències a la inhabitació de la Trinitat (cf. pp. 179-183) tampoc no representen una veritable exposició «econòmica» i, per tant, històrico-salvífica del misteri trinitari que fonamenten un cristocentrisme ampli. És clar que el tema del treball és el cristocentrisme de la vida cristiana i no el cristocentrisme cosmològic. La separació excessiva de l'un i de l'altre comporta, tanmateix, un munt de conseqüències no gens favorables, com ho demostra la teologia de sant Tomàs, la història general de la teologia i la del mateix cristianisme. Caldria referir-se encara al que l'autor anomena «cristocentrisme històrico-salvífic» i a la direcció «personalística» i comunitària que dedueix dels textos analitzats. No convé allargar gaire més aquest comentari. Em limitaré a subratllar una curiositat que em sembla simptomàtica: l'eficiència salvadora del Crist a través dels sacraments (baptisme, eucaristia, penitència) és introduïda en el primer capítol en tractar del Crist com a causa eficient de la vida cristiana individual i no, com caldria esperar, en el capítol sisè on és qüestió de la vida cristiana en l'Església.

Malgrat les objeccions, més o menys vàlides, que s'hi poden fer, el treball de D. G. Re mereix una gran consideració, perquè ofereix un instrument seriós i útil d'aproximació al pensament teològic de sant Tomàs, a través d'uns textos reveladors i generalment poc coneguts.

RAMON SALA

Sakrament der Mündigkeit. Ein Symposium über die Firmung, herausgegeben von Otto BETZ. München, Verlag J. Pfeiffer, 1968, 214 pàgs.

Tal com diu el títol, els estudis recollits en aquest volum tracten del tema de l'edat de la confirmació. Després d'una introducció a càrrec del director del volum, que porta el títol significatiu de *Cridat a la llibertat* (pp. 5-9). Segueixen els estudis següents: de H. R. Schlette, sobre *Màgia i sacrament* (pp. 11-24); del director del llibre, sobre *Nova col·locació de la confirmació* (pp. 25-42); de W. M. Müller-Welser, sobre *La confirmació en el nou concepte d'Església* (pp. 43-65); d'Otto Semmelroth, sobre *Elements teològics sobre el problema de la Confirmació* (pp. 67-83); de L. Rohr sobre *L'edat encertada de la confirmació des d'un punt de vista psicològic* (pp. 85-100); de Hermann König sobre *La discussió entorn de l'edat de la Confirmació* (pp. 101-178); de K. Hauschildt, sobre *Concepte de la confirmació, disciplina de la confirmació i ensenyament per a la confirmació en l'Església Evangèlica a Alemanya després del 1945* (pp. 179-198) i de B. Welzel, sobre *Quines conseqüències es dedueixen per a la pastoral i la catequesi* (pp. 199-211).

El recull té uns valors innegables: la informació tant de la problemàtica catòlica com de la protestant a Alemanya entorn del problema del moment encertat per a la confirmació; i sobretot l'ésser una contribució, que, també al centre d'Europa, posa en dubte la seqüència, tan cara als liturgistes, dels tres sacraments de la iniciació seguint la llista oficial dels sacraments: Baptisme, Confirmació i Eucaristia. La posició del llibre en aquest punt es pot deduir d'aquestes dues afirmacions: la de Betz (pp. 40-41) segons la qual la confirmació seria el sacrament apropiat «per als laics independents, conscients i informats, que han arribat a la majoria d'edat espiritual, que saben el que és la *parresia*, és a dir el dret i l'obligació de parlar dins del marc de l'Església, del qual formen part la força i la valentia per parlar»; i la de Leonard Rohr (p. 100), segons la qual «els pressupostos previs per a la confirmació es realitzen cap allà als 18 anys».

Al recull només li fariem un retret: el d'intentar una teologia de la confirmació sense una investigació prèvia sobre les bases bíbliques de la confirmació, que al volum hi manquen, tot i que hom arriba a dedicar una pàgina i mitja (pp. 31-32) a la doctrina bíblica sobre aquest punt. D'aquesta manera, tota la construcció fa l'efecte d'una certa estructura mental més o menys interessant, però sense massa bases fermes.

JOSEP PERARNAU

FRANCESCO COCCOPALMERIO, *La partecipazione degli acattolici al culto della chiesa cattolica nella pratica e nella dottrina della Santa Sede dall'inizio del secolo XVII ai nostri giorni. Uno studio sull'essenza del diritto di prendere parte al culto cattolico*, Brescia, Ed. Morcelliana. Pubblicazioni del Pontificio Seminario Lombardo, 1969, 316 pàgs. (Ricerche de Scienze Teologiche, 5).

Hoy en día el tema de la «comunicatio in sacris», en especial la sacramental, es una cuestión de primera línea en el diálogo ecuménico. Todo trabajo encaminado a dar luz sobre este problema es una contribución a la unidad de los cristianos. El presente trabajo intenta dilucidar si los cristianos no católicos tienen derecho a participar en el culto católico. El estudio, por tanto, es directamente jurídico. Para lograr esta finalidad el método que el autor intenta seguir es estrictamente teológico: saber qué ha querido Cristo acerca de esta realidad. El autor pretende llegar a saberlo mediante un examen de la doctrina y praxis de la Iglesia durante los últimos cuatro siglos. El estudio, por tanto, es histórico-teológico-jurídico.

En la primera parte examina la posición de la Santa Sede en el siglo XVII, que es de una cierta apertura, sobre todo respecto de los greco-ortodoxos. La segunda trata de los siglos XVIII al XX y la tercera desde las posiciones eclesiológicas de la «Mystici Corporis», y la teología posterior, hasta el Vaticano II y el Directorio ecuménico. En la última parte hace una síntesis final.

A nuestro juicio el valor del libro reside en el haber sabido exponer y comentar los principales documentos oficiales de la Santa Sede. En general todo el estudio da una sensación de seriedad y coherencia, aunque haya algunas reiteraciones. Sin embargo, quisiéramos hacer algunas observaciones críticas sobre algunos aspectos de su interpretación de los datos y de la síntesis explicativa.

Según el autor, a la cuestión planteada se puede responder de la siguiente manera: «*Este es el principio de derecho divino que rige en la cuestión del derecho de los acatólicos de participar en el culto de la Iglesia católica: Puesto que Cristo ha fundado la Iglesia dotándola de un cierto tipo de unidad externa y visible, determinada no solamente por el Bautismo, sino también por la profesión de fe y de unión, la Iglesia no puede actuar la comunión según el aspecto visible con aquellos que tienen ciertamente el Bautismo, pero no la doble profesión de la fe y de la unión*» (p. 257). Mas adelante dice: «Los elementos en juego en este problema son dos: la naturaleza y la función de la realidad del culto de la Iglesia católica y la posición eclesial de los cristianos acatólicos. Aquello que no consiente que se establezca una relación entre acatólicos y culto de la Iglesia católica, que tiene la naturaleza y la función de actuar la comunión eclesíastica, es la con-

dición de no comunió de los acatólicos, a causa de la falta de la profesión de fe y unión» (p. 273).

Establecido este principio general y estricto, es natural que el autor tenga sus dificultades en explicar la posibilidad, establecida en Decreto de Ecumenismo y en el Directorio Ecuménico, de una comunió abierta en determinadas circunstancias. Por esto debe recurrir a una «suspensión» de ciertos efectos de los sacramentos (pp. 270-271).

Creemos que el autor no ha profundizado suficientemente en todo lo que supone para este tema la «eclesiología de comunió» iniciada en el Decreto de Ecumenismo. La no completa identificación, que allí se establece, entre Iglesia de Cristo e Iglesia católica, aunque aquélla subsista en ésta, y la consecuente realidad eclesial de las demás Iglesias, puede y debe atenuar aquellos principios. ¿No presupone el autor un exagerado católicocentrismo que lleva conexo la idea de «retorno» y, por tanto, con un criterio inmovilista de la Iglesia católica en su camino hacia la verdad de los cristianos? Además, si es verdad que hay una jerarquía de verdades (Decreto de Ecumenismo, n.º 11), ¿qué grado de comunió en la fe es necesario para una *communicatio in sacris sacramentali*?

ANTONI MATABOSCH

K. BARTH, *La proclamación del Evangelio*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1969, 103 págs. (Col. «Diálogo» B, 16).

Com confessa el mateix Barth en la introducció, gairebé com excusant-se'n, aquest llibret, aparegut originalment en francès l'an 1961 i que presentem ara en versió castellana, representa una fugaç incursió de joventut del famós teòleg luterà en el camp de la teologia pràctica — generalment nosaltres en diem encara teologia pastoral. Si hem de jutjar pel resultat a què arribà el jove Barth en la seva ràpida temptativa, ens fa l'efecte que la teologia pràctica hi hauria guanyat molt amb una col·laboració més sovintejada del gran teòleg i també pastor admirable. El llibret és l'expressió d'un curs que Barth donà (ni ell mateix no recorda on ni quan) sobre predicació cristiana. Es tracta, de fet, d'una mena de directori, molt ben girat, sobre la predicació. Consta de la presentació de dues «definicions fonamentals de la predicació», de l'exposició dels «trets essencials de la predicació» i d'un últim apartat sobre la «preparació de la predicació». Pàgina per pàgina Barth es mou sempre en el terreny de l'orientació pràctica, sense perdre's en altes elucubracions teològiques; cosa que no vol pas dir que no edifiqui sobre una base teològica solidíssima. Un llibre, en fi, que encomanàriem calorosament a la lectura i a la meditació de tots els qui són dedicats al servei de la Paraula en l'Església.

R. SALA

H. A. MOURITZ, *Los grandes temas del Catecismo Holandés*. Madrid, STVDIUM ediciones, 1969, 154 pàgs.

L'aparició del Catecisme holandès provocà arreu un daltabaix considerable. A hores d'ara les aigües han tornat en gran part al curs normal i els ànims s'han calmat. Això no deu pas significar, tanmateix, que l'acord ja sigui general ni que s'hagi produït un miraculós aclariment de les qüestions debatudes. El llibret de Mouritz constitueix un instrument utilíssim per a la comprensió de la textura interna i de l'abast del celebrat — i de vegades també zelosament bescantat — text holandès. Segueix la mateixa estructura del catecisme i es preocupa d'enfocar correctament els grans temes que el componen, d'acord amb l'adequat context històric, teològic i mental. Les qüestions plantejades per la comissió de cardenals hi són atentament considerades. Tothom qui vulgui aprofundir el coneixement de la veritable significació cristiana del Catecisme holandès llegirà el llibre de Mouritz amb molt de profit.

R. SALA

J. M. R. TILLARD, *En alianza con Dios*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1969, 187 pàgs. (Col. «Estela» n.º 69).

El P. Tillard, especialista de reconeguda solvència en particular pels seus estimables estudis teològics sobre la pàsqua i el misteri eucarístic, considera aquest llibre com la continuació estricta del què publicà anteriorment a la col·lecció «Vie et Prière» sota el títol «C'est Lui que nous a aimés». «Allí habíamos intentado — diu l'autor en el pròleg — presentar con toda sencillez las grandes articulaciones del kerigma evangélico, los puntos centrales implicados en la buena nueva de la salvación realizada en la pasqua de Jesús. En este último estudio intentamos descubrir las consecuencias de esta pasqua de Jesús en la vida y en la obra de aquél que, por medio de la fe sellada en el bautismo, acoge el evangelio. Se trata, pues, de una reflexión sobre el aspecto más «moral» del misterio cristiano. Pero no queremos que esta «moral» aparezca como algo separado de la pasqua. No es más que el eco, la repercusión en la libertad humana, de la muerte-resurrección del Señor» (p. 9).

No cal dir que la densa reflexió sobre les conseqüències de la fe, i les seves exigències, en la vida del cristià porta de cap a cap l'empremta saludable de la segura capacitat teològica del seu autor. Les referències als textos bíblics, tant de l'Antic Testament com del Nou, hi són profuses i ajustades. Els laics i els sacerdots preocupats pel problema de la convenient presentació actual de la «moral» cristiana, als qui el P. Tillard dedica d'una manera especial el llibre, li ho agrairan de cor.

R. SALA

RENÉ MARLÉ, *Dietrich Bonhoeffer, testimoni de Jesucrist entre els germans*. Barcelona, «Nova Terra», 1969, 159 pàgs.

Després d'un primer capítol que vol dibuixar la fesomia espiritual del seu personatge, l'autor construeix el llibre seguint els tres períodes en els quals comunament hom divideix l'obra escrita de Bonhoeffer: el corresponent al període universitari, amb *Sanctorum Communio* i *Akt und Sein*, el de Finkenwalde on, d'acord amb la seva missió formadora de futurs pastors, l'obra pren un caire més sapiencial i culmina amb *Nachfolge*, i el dels últims anys, que participa en la resistència i és empresonat i deixa les seves reflexions en lletres i notes que han estat aplegades en *Widerstand und Ergebung* i que s'anaven sistematitzant en l'*Ethik*, la seva obra inacabada.

El llibre de Marlé té l'avantatge d'ésser breu i de construir una exposició del pensament de Bonhoeffer basant-se constantment en les seves paraules. De vegades, el treball de Marlé sembla haver consistit només en escollir i enfilat textos. I això és mostra de l'esperit d'objectivitat que presideix aquest llibre. Però també vol dir que, amb aquest mètode, és impossible de donar en unes 150 pàgines la síntesi d'una obra tan diversa i hom s'equivocaria si cerqués en l'obra de Marlé, p. e., exposicions més o menys detallades del què representa en ell mateix, en l'obra de Bonhoeffer i en la teologia luterana del seu temps (i més en particular en el corrent de la teologia dialèctica en el qual s'inscriu, certament amb característiques pròpies) cada un dels grans llibres del teòleg alemany. Hom té la impressió que el llibre de Marlé ha estat escrit amb la intenció única de proclamar públicament que Bonhoeffer no és únicament aquell precursor de l'ateisme cristià o de la teologia radical, del qual hom semblava voler fer una bandera en els moments de més eufòria del moviment de secularització. Si hagués estat aquesta la intenció pregona de l'autor, caldria admetre que el llibre la compleix. Però ens preguntem si s'ho valia de traduir-lo. El llenguatge de la traducció és molt deficient; sense voler primfilar massa, només en tres pàgines hi assenyalem: *populatxo* (xurma), p. 16; *colines* (turons, serrats, comes, pujols), p. 18; *està clar* (és clar), p. 19.

J. PERARNAU

DIETRICH BONHOEFFER, *Sociología de la Iglesia. Sanctorum communio*. Salamanca, 1969, Ediciones Sígueme, 260 pàgs. (Traducció de *Sanctorum Communio. Dogmatische Untersuchung zur Soziologie der Kirche*, por A. Sáenz y N. Fernández Marcos).

Aquest llibre conté la tesi doctoral de Bonhoeffer, és a dir, la reducció que en féu per a la publicació i pàgines complementàries d'explicació d'alguns dels textos que no es publicaren, però que són contem-

porànies. No cal dir que el més important és el publicat en forma de llibre des del primer moment. El seu objecte, tal com diu l'autor, és el d'estudiar teològicament la sociologia de l'Església. La línia que condueix l'estudi és clara: comença determinant el sentit de la paraula sociologia (estudi de les estructures constitutives d'una comunitat) i continua determinant els elements constitutius de la socialitat humana en general, passant de seguida a estudiar-los en l'estat de naturalesa íntegra, en la comunitat humana posterior al pecat, i en el restabliment de la situació primitiva fet possible per Déu en l'Església; en aquesta última part es fixa particularment en la tensió que resulta del fet que l'Església no sols rep la gràcia de Déu que vol fer-ne una comunitat presidida per la caritat, ans encara és una comunitat humana que pel fet d'ésser-ho és sotmesa a les conseqüències del pecat.

Sanctorum communio és un llibre amb una triple importància. Primerament permet de comprendre la trajectòria intel·lectual o teològica de Bonhoeffer, en el sentit que només es pot entendre tot el que significa la seva posició última, tan radical, tenint present que és la d'un teòleg que ha començat i continua creient en l'Església com a comunitat visible de salvació i d'acció de Déu per mitjà de la Paraula i dels sacraments. En segon lloc, contribueix a dibuixar la complexitat del moviment de la teologia dialèctica alemanya de la tercera dècada d'aquest segle; aquesta obra de Bonhoeffer demostra que en aquells moments, fins i tot qui vivia plenament en els pressupostos de la teologia dialèctica i per tant defensava la transcendència del cristianisme contra els intents de convertir-lo en una (ni que sigui la més perfecta) religió purament humana (vegeu la crítica de Schleiermacher, pàg. 118-119) podia considerar insuficients les posicions de Barth, tant per la poca consistència teològica que reconeixien a l'home ja justificat com per la manca d'entitat social reconeguda a l'Església (vegeu la crítica de Barth a les pàgines 126-127). I en tercer lloc, perquè, sobretot en la seva darrera secció estudia temes que són encara d'actualitat: la relació entre l'aspecte interior, evangèlic, de l'Església portada per la vivència de l'amor de Déu i l'aspecte de comunitat humana; el problema de si l'Església ha d'ésser majoritària que es confongui amb tota una comunitat civil o ha d'ésser només un grup minoritari. La posició de Bonhoeffer és tan àmplia comparada amb la del que hom entén per protestantisme tradicional, que és sempre interessant per a un catòlic. Dissortadament, la traducció castellana no és pas perfecta i de vegades costa d'endevinar-hi el sentit de l'autor; alguna vegada (p. e., p. 159, nota 79, paràgraf segon) sembla arribar a la intel·ligibilitat, quan precisament el pensament de l'autor és claríssim.

J. PERARNAU

ISTITUTO PER LE SCIENZE RELIGIOSE DI BOLOGNA. *Indices Verborum et Locutionum Decretorum Concilii Vaticani II. 11 Constitutio Dogmatica de Divina Revelatione*. Firenze, Vallecchi Editore, 1969, XII + 64 pàgines, 1.500 lire.

És una edició del text de la Constitució *Dei Verbum* del Vaticà II. La seva particularitat consisteix en què, després del text, segueix un índex exhaustiu de les paraules (amb l'excepció de conjuncions, preposicions i adverbis) que es troben en la constitució, reproduïdes, però, dins del context de tota la frase en la qual es troben, de manera que, només mirant l'índex, hom s'adona del sentit general que té l'oració gramatical de la que la paraula que interessa forma part. I amb aquesta explicació ja va indicada la utilitat del treball, que és un instrument d'estudi.

J. P.

SACROSANCTUM OECUMENICUM CONCILIUM VATICANUM II. *Constitutiones, Decreta, Declarationes*. Cura et studio Secretariae Generalis Concilii Oecumenici Vaticani II. Typis Polyglotis Vaticanis, 1966, XXVI + 1.292 pàgs.

Aquesta edició dels documents del Vaticà II, essent realitzada *cura et studio* de la Secretaria General del mateix Concili, tot i que no hi ha enlloc que n'expliqui el sentit, suposem que deu voler ésser una edició oficial o *princeps* del Vaticà II. Comprèn, ultra els setze documents pròpiament conciliaris, els marginals (al·locucions o d'altres escrits tant de Joan XXIII com de Pau VI i el missatge a tot el món del 20 d'octubre del 1962) i un índex analític-alfabètic, que ocupa des de la pàgina 1.105 fins a la 1.292.

Diguem que la part corresponent a la tipografia vaticana és digna de les tradicions d'aquesta institució; tant la impressió com l'enquadració no desdiuen del contingut.

Però per molt que ens ho mirem, no sabem veure per enlloc en què ha consistit la *cura* i el *studium* de la Secretaria General del Concili: ha escollit una disposició tipogràfica que no marca els principis dels paràgrafs, amb el qual moltes vegades es fa impossible de saber on n'acaba un i en comença un altre; i és un detall que té una doble desventatge: car en general els paràgrafs del Vaticà II responen a continguts d'idees diverses; i a més, s'ha extès força la forma de citar el concili a base de document, número i paràgraf, cosa a la qual aquesta edició no es presta en absolut. La correcció de proves tampoc no va ésser perfecta: a la pàg. 622, p. e., nota 10, en dues ratlles successives, i referint-se a la mateixa persona, hi trobem la grafia *Möhlberg* i *Mohlberg*; a la pàg. 765, línia 8, *volutatis* en comptes de *voluntatis*.

I no es tracta pas sols de la composició. L'edició no és acceptable ni tan sols en el text: p. e., a la pàg. 486, línia 18, llegim *confirmantur*, quan als respectius *Modi* donen *confortantur* (p. 99, n. 30); a la pàgina 496, línia 5 hi trobem *pastorum*, quan altra vegada els *Modi* (p. 120, n. 34) ens donen *Pastorum* (i, bé que no ho sembli, té importància per al sentit: la majúscula diria taxativament que es tracta d'obligacions dels pastors, mentre que la minúscula permetria el sentit més ampli d'obligacions pastorals). I no parlem d'aquells llocs, p. e., del Decret sobre el ministeri pastoral del bisbe en l'Església, referent als quals la comissió respectiva havia promès que el resultat de la votació introduiria una versió que no es veu enlloc. Afegirem encara que no compremem per quina raó en la Constitució Pastoral *Gaudium et Spes* hom ha conservat els subtítols immediatament després dels números i en canvi no en els altres documents.

Sentim verament de no poder-nos congratular dels resultats de la *cura et studium* de la Secretaria General del Concili i esperem que no ha de trigar molt l'edició del text oficial i segur dels documents del Vaticà II. Potser seria encertat que l'edició definitiva anés enriquida d'índex de llocs bíblics, etc., citats en els textos.

JOSEP PERARNAU

Puntos de vista de los teólogos protestantes sobre el Concilio Vaticano II. Prefacio del cardenal J. M. Martín. Madrid, Studium Ediciones, 1969, 276 pàgs. (Traducción de: *Points de vue de Théologiens Protestants sur le Concile Vatican II*, por Eloy Requena).

Comencem per dir que el títol francès és més encertat que el de la traducció castellana, massa absolut. Els teòlegs protestants no han escrit únicament aquests punts de vista sobre el Vaticà II, que hom ha recollit en aquest llibre, ans molts d'altres recollits en d'altres llibres publicats en diversos països. Els de l'obra que ens ocupa tenen el comú denominador d'haver estat escrits per teòlegs francesos que pertanyen a l'Església reformada o a l'Església evangèlica.

Per ésser més precisos, els estudis recollits en aquest volum no es refereixen indistintament a qualsevol aspecte del Vaticà II, ans només als documents oficials i encara a no tots, sinó només a vuit, que són: La Constitució Dogmàtica sobre l'Església (Jean Bosc), la de Revelació Divina (Maurice Ferrier-Welti), la de Litúrgia (Paul Romane-Musculus), als decrets sobre l'ecumenisme (Hébert Roux) i sobre l'activitat missionera de l'Església (André Roux), a les declaracions sobre llibertat religiosa (Louis Joubert i Albert Finet) i sobre les relacions de l'Església amb les religions no cristianes (Louis Lousky) i a la Constitució *Gaudium et Spes* (Henry Bruston, Georges Richard-Mollart, Pierre Burgelin, Georges Casalis).

En els estudis d'aquest llibre hi trobem una reflexió sobre la doc-

trina del Vaticà II, que vol ésser objectiva i crítica alhora. Objectiva i àdhuc fins a un cert punt benvolent; per això no s'està de reconèixer els encerts del Concili i els punts en els quals les comunitats de la reforma n'haurien d'acceptar els ensenyaments. Crítica, perquè prové de teòlegs que mirant-se els documents conciliaris des de fora, des de posicions doctrinals diverses a les del catolicisme, es troben en bona situació per veure'n els punts febles, les insuficiències, els temors. És precisament per aquest servei de crítica sincera que ens atreviríem a aconsellar aquest llibre a qui vulgui conèixer aspectes del Vaticà II, que és més fàcil de veure des de fora. Dissortadament, la traducció no sempre és a l'altura de l'original; més encara, ens ha semblat de tenir la impressió que mentre alguns estudis eren força ben traduïts (per exemple, el de Bruston) d'altres ho eren de forma més aviat deficient (p. e., el de Lousky: cf. la frase que lliga les pàgs. 156-157), cosa un xic extranya si només hi ha hagut un traductor.

JOSEP PERARNAU

E. L. MASCALL, *Cristianismo secularizado. Análisis y crítica*. Barcelona, Editorial Kairós, 1969, 286 pàgs.

La contraportada d'aquest llibre ens diu que el títol de l'edició original és *The Secularisation of Christianity*. Però el lector que pugui comparar l'original anglès amb la traducció castellana es trobarà amb la desagradable sorpresa de veure que no encaixen. Perquè l'edició anglesa, almenys la que ara tenim davant dels ulls (First published 1965/Reprinted 1965) conté un capítol que manca a l'edició de Kairós: el cinquè, intitolat *Fact and the Gospels*, que en l'edició de Darton, Longman & Todd ocupa 70 pàgines, de la 213 a la 282.

Comprenem que poden haver sorgit dificultats externes a la voluntat de l'editor. Però, per respecte als lectors, caldria advertir sincerament les alteracions grans o petites d'una obra traduïda i, si l'alteració és tan gran o massa freqüent, replantejar-se potser l'oportunitat de la traducció. A nosaltres, però, se'ns fa impossible de judicar una obra a la qual manca exactament la quarta part del text.

JOSEP PERARNAU

JOSÉ IGNACIO DE ALCORTA, *El Realismo Transcendental*. Madrid, Ediciones Fax, 1969, 270 pàgs.

Es éste el segundo volumen de una serie original del autor, catedrático de Filosofía de la Universidad de Barcelona, bajo el título de *Investigaciones noológicas*. El gran número de recensiones y críticas, aparecidas en las revistas filosóficas europeas y americanas, dan idea de la favorable acogida que mereció en los medios especializados el

primer volumen de la serie — *El Ser. Pensar Transcendental* — publicado en 1961. Este segundo volumen se presenta en clara continuidad de tema y desarrollo con el primero.

Hay que indicar, ya de antemano, puesto que esta recensión se limita a una simple evaluación de conjunto, que las personas seriamente interesadas por los temas filosóficos encontrarán a lo largo de sus páginas matices muy originales y notas histórico-críticas muy sugerentes en orden a una profunda comprensión de lo que es la Filosofía. Porque, en definitiva, el *Realismo Transcendental* trata de un retorno fontal al ser, fundamento y horizonte de todo el campo filosófico. Pero no es ésta una simple vuelta a cualquiera de las formas de la filosofía del ser, como por desgracia puede observarse en tantos manuales de repetición doctrinaria o con tufillo de escuela.

La originalidad de esta obra se advierte desde el primer momento por su estilo independiente y por la altura crítica y sapiencial con que ha sido escrita; ahondando un poco más, su originalidad se manifiesta sobre todo en la radicalidad con que se empeña en levantar la Filosofía sobre sí misma. Radicalidad, a decir verdad, que a través de reiteradas y difíciles mostraciones no sólo llega a calar hondo en el ser sino a bucear y tocar el propio fondo de la Filosofía. Consigue, pues, en un esfuerzo casi sobrehumano, impresionante por su potencialidad como abrumador por lo exhaustivo, sacar a superficie el estatuto constitutivo de la Filosofía y dibujar su campo transcendental, no sin antes ofrecer una y otra vez a los ojos del lector el momento constituyente de esta situación «de jure» de la Filosofía. El hecho decisivo en la desvelación de este momento se da en el encuentro y en la comunión de la inteligencia con la realidad del ser. Esta exigencia de radicalidad fundante, exclusiva del saber filosófico, es sostenida con el rigor más absoluto: no se admiten más suposiciones ni principios que el mero apriorismo — en el sentido de «pre-dación» — de este hecho original sobre el que la Filosofía se levanta en un movimiento circular de ininterrumpida reconversión. Ni son tampoco imprescindibles para esta Protofilosofía los apoyos históricos, el previo paso por las ciencias o el análisis concreto de las dimensiones antropológicas. Así coinciden rigurosamente el fundamento, el sistema y el contenido; y al propio tiempo, se manifiestan algunos aspectos críticos, categoriales o reductivos, tradicionalmente ocultos en los principales modelos filosóficos con sus presupuestos opcionales, ingenuos o inconscientes.

Con estas rápidas observaciones podría pensarse apresuradamente — dada la inevitable y perezosa tendencia con que se acostumbra a clasificar a los autores en Filosofía — de que nos encontramos ante un neo-transcendentalismo de tipo idealístico, lógico, ontológico, etc. Por el contrario, nos hallamos ante un nuevo sistema de «Realismo Transcendental», de tipo gnoseológico (no lógico), metódicamente centrado en la tarea de descubrir todo el horizonte del filosofar que se

abre en el ser y que, por ello mismo, trasciende a todo pensar reductivo o categorial. Sería, por otra parte, arriesgado y prematuro alinear esta obra junto a determinadas posiciones filosóficas, puesto que su objetivo, temática, método y personal estilo se resisten a ello. Lo que sí puede decirse es que la obra asume, desde la perspectiva crítica de nuestro siglo, lo mejor en la tradición filosófica del ser. Constituye, por tanto, un oportuno y providencial toque de atención ante el panorama de la filosofía actual que corre el riesgo de perder la conciencia de su identidad al recabar ingenua y supersticiosamente de las ciencias determinados métodos y materiales de dudosa consistencia.

Obra, en fin, valiente y sin concesiones, de indudable garra filosófica, que permite descubrir paso a paso y por múltiples facetas el lugar fontal de la Filosofía, inmorar en la contemplación de sus fundamentos, delimitar su ámbito trascendental y apuntar a su término trascendente. Esperamos, por último, la pronta aparición del III y IV volúmenes, anunciados bajo el título respectivo de *Subjetividad y Ser, Persona y Ser*. Cerrarán esta importante colección filosófica los dos últimos volúmenes que verificarán la confrontación histórica del Realismo Transcendental con la posición de los filósofos más notables.

RAMÓN PRAT

CHROMACE D'AQUILÉE, *Sermons*. I: *Sermons 1-17A*. Introduction, texte critique, notes par Joseph Lemarié, O. S. B. Trad. de Henri Tardif. Paris, Les Editions du Cerf, 1969, 284 págs. (= Sources chrétiennes, n.º 154).

Larga preparación de este volumen de la colección «Sources chrétiennes», ya que de las 41 piezas, que ahora se creen del obispo de Aquileya Cromacio, sólo una le era atribuida nominalmente en los manuscritos. De ahí la serie de artículos preparatorios aparecidos, principalmente en la «Revue bénédictine», para ir justificando la atribución de los otros cuarenta, atribución que se confirma en el estudio preliminar de esta edición, para la que las principales fuentes han sido varios manuscritos catalanes, dos procedentes de Ripoll y otros de la Seo de Urgel y Tarragona. Son los que han permitido al autor ofrecer algunas novedades. Digna de nota la explicación que se da de esta presencia de sermones de Cromacio en Cataluña, debida sin duda a la influencia del monasterio de Cuixá, que tuvo especiales relaciones con el Véneto a raíz de haberse acogido en él el que había sido dux de Venecia, san Pedro Urséolo.

En la extensa introducción (pp. 9-122), aparte los imprescindibles y documentados capítulos sobre los manuscritos, el personaje y su doctrina como predicador, destacamos el cap. V (pp. 82-108) dedicado a la *Liturgie d'Aquilée au temps de Chromace*, en el que el autor, dada su

particular competencia en esta disciplina, sabe extraer interesantes notas litúrgicas sobre las fiestas de Navidad y Epifanía, la Cuaresma y fiestas de Pascua, el bautismo de la noche pascual y la dedicación de la Iglesia.

En este primer tomo, según se advierte en el título, sólo se da y comenta el texto de 17 sermones. En un segundo tomo irán los restantes, acompañados de los índices tan útiles en esta clase de obras.

J. VIVES

Le Millenaire du Catholicisme en Pologne. Pollands Millenium of Catholicism. Lublin, Societé des Lettres et des Sciences de l'Université catholique, 1969, 628 págs., 18 láms.

La Universidad católica de Lublin ha querido celebrar solemnemente el primer milenio del establecimiento del Catolicismo en Polonia con una miscelánea de estudios históricos, que ofrecieran una visión panorámica de la historia eclesiástica de la nación y, particularmente, de la aportación de la Iglesia al desarrollo religioso y cultural de Polonia.

La edición original se hizo en lengua polonesa y comprende 27 estudios distribuidos en tres tomos. Esta edición especial, que ahora reseñamos, incluye la traducción de 19 de dichos estudios; en versión alemana, uno; inglesa, tres, y francesa los demás.

Después de unas palabras de presentación del cardenal arzobispo, del rector de la Universidad y del redactor jefe de la colección, se ofrece un primer estudio *Le baptême de la Pologne* (pp. 31-86), es decir la introducción del cristianismo en Polonia con la conversión del príncipe Mesco por san Adalberto y su bautismo en 967 en el marco de la cristianización de los pueblos vecinos.

Siguen, en un trabajo colectivo, una primera serie de ocho artículos que presentan un esquema bien documentado del desarrollo de la organización eclesiástica de la nación desde el siglo x al xx en tres etapas, así: 1.ª, la organización diocesana, la parroquial y la de las Órdenes religiosas en la época medieval (tres estudios); 2.ª, los mismos temas para los siglos xvi-xviii, y 3.ª, igualmente para los siglos xix-xx (englobados en uno la organización diocesana y parroquial).

Otra serie de ocho estudios van dedicados al desarrollo de las ciencias eclesiásticas: a la liturgia, al pensamiento teológico antes de la fundación de la facultad teológica de Cracovia; a las instituciones jurídicas; a la Filosofía; a las ciencias matemáticas y naturales; a la enseñanza católica de los laicos, y a la música religiosa.

Por fin otros dos estudios sobre la acción de la Iglesia en la organización y administración del Estado y en los problemas económicos sociales.

Se nos ofrece, pues, una excelente, aunque esquemática, exposición de la Historia eclesiástica de Polonia redactada por un distinguido grupo de profesores universitarios, particularmente de la Universidad de Lublin. Puede ser un buen guía para quien quiera conocer más a fondo dicha historia, ya que los artículos van acompañados de escogida y moderna bibliografía sobre cada uno de los temas desarrollados.

J. VIVES

ÁNGEL RIESCO TERRERO, *Proyección histórico-social de la Universidad de Salamanca a través de sus Colegios (siglos XV y XVI)*. Salamanca, Universidad, 1970, 156 págs.

Es ya abundante y valiosa la literatura sobre los colegios universitarios salmantinos. El autor, aprovechando éstos y variada documentación inédita, quiere destacar algunas facetas de su actuación que parecen menos estudiadas. En realidad lo que se ha querido poner de relieve en este ensayo es la moralidad y la piedad de la vida colegial y estudiantil, por lo que queda bastante restringida la materia del tema tal como se anuncia en el título.

Ciertamente parece se podía decir y se ha dicho ya mucho más sobre la proyección social de la Universidad de Salamanca a través de sus colegios.

Dentro de estas limitaciones, el estudio se presenta bien documentado y resulta interesante, ya que es claro que los dos puntos examinados representan una aportación sustancial a la historia de la proyección social anunciada.

J. V.

JAMES A. CORBETT, *Praepositini Cremonensis, Tractatus de Officiis*. Notre Dame — London, University of Notre Dame Press (Indiana), 1969, 336 págs. (= Publications in Medieval Studies, XXI).

En esa pulquérrima edición del más importante de los tratados de Prepositino de Cremona, el profesor Corbett, teniendo en cuenta que ya existe un amplio y buen estudio moderno, el de Lacombe, sobre Prepositino y su obra, se ha limitado a trazar una brevísima introducción para señalar los datos esenciales biográficos, la época de composición del tratado, últimos años del siglo XII, una descripción de los cinco manuscritos que lo conservan y las fuentes e influencias póstumas.

Es de Amalario que tomó directamente no poca doctrina. De la importancia del tratado da una idea el que lo utilizara, casi lo saqueara frecuentemente, Guillermo Durando en su famoso *Rationale*, tan divulgado durante la Edad Media. Prepositino insiste particularmente en

querer dar la razón el *quare* de cada forma litúrgica. El editor, al fijar el texto, ha prescindido de las variantes puramente ortográficas de los códices, y por esto es muy escaso y claro el aparato crítico. En cambio, y ahí radica el mayor trabajo, son copiosísimas casi exhaustivas las referencias a las fuentes: Sagrada Escritura, Agustín, Jerónimo, Ambrosio, Isidoro y especialmente Amalario, según ya se ha advertido, así como a los autores posteriores que se aprovecharon de sus enseñanzas, en primer lugar Durando.

Unos índices de *Citationes a Sacra Scriptura*, de autores y obras citadas, *Initia auctorum* cierran este libro, modelo de ediciones en su presentación tipográfica.

J. V.

FERRAN SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968, VIII-304 págs. (= Memòries de la Secció històrico-arqueològica, XXVII).

Sólo un autor que conociera tan a fondo la historia general de Cataluña en los tiempos de su formación y desarrollo hasta su apogeo político como Soldevila, que ya ha dado tantas y tan valiosas publicaciones sobre el tema, podía redactar una monografía sobre la vida del niño y joven rey con tanta minuciosidad de noticias y con la explicación de sus causas próximas y remotas. Ciertamente que, como guía conductor, ya tenía a mano el *Libre dels feyts*, crónica escrita personalmente por el mismo Jaime I, quien pudo verter en ella sus más íntimos sentimientos.

Difíciles y azarosos estos primeros tiempos del joven príncipe que ya es proclamado rey en su tierna infancia, que se ve obligado a tomar esposa antes de la pubertad, que ha de soportar las impertinencias de los tutores y familiares divididos en bandos rivales y que pretenden anular y suplantarse su autoridad y aun despojarlo de ella. Causa admiración que Jaime ya a la edad de 14 años haya de tomar graves decisiones políticas contra las maquinaciones de aquellos nobles ambiciosos y traidores, y a los 17-18 ya planea y decide empresas guerreras contra los moros en Peñíscola o en Teruel, empresas fracasadas pero que sirvieron de experiencia para sus grandes posteriores conquistas.

La copiosa documentación ya archivística, ya impresa, que puede y sabe manejar Soldevila, dan a la narración, con su artística estructura literaria, unos tonos de novela histórica, cuando no de epopeya.

J. VIVES

León y su Historia. Vol. I. León, Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro», 1969, 398 págs., 7 mapas (= Fuentes y Estudios de Historia leonesa, 1).

La Institución leonesa eclesiástica, que tanto se ha distinguido en el campo de la cultura científica, en coordinación con el Archivo histórico diocesano y la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de León ha emprendido, bajo la dirección del archivero señor Fernández Catón, la publicación de una Colección de Fuentes y estudios que permiten ampliar grandemente la labor que ya se realizaba en forma de artículos en la revista «Archivos leoneses».

La colección se abre con este volumen misceláneo para festejar el XIX centenario de la fundación de la famosa *Legio VII*, que dio el nombre a la ciudad y la llenó de gloria. Es sabido que el nombre legionario de la época romana dio origen en la medieval a la creencia de que todos los santos o mártires que habían sido soldados o miembros de la legión eran leoneses; así Emeterio y Celedonio de Calahorra. Precisamente el primer artículo de la miscelánea del bolandista P. de Gaiffier (pp. 13-24) trata de la *Passio* del centurión Marcelo, nacido y muerto en Tingi (África) pero considerado leonés ya en manuscritos del siglo XI, y por esto fue tenido por patrón de la ciudad, que le tiene dedicada una de sus principales iglesias. El docto bolandista, que pone de relieve interesantes singularidades de esta *Passio*, admite la posibilidad de que Marcelo hubiera pertenecido a la *Legio VII* y hubiera sido arrestado en la Hispania.

Otros 14 artículos tratan temas relativos a la historia de la ciudad y región leonesa desde la época romana o ibérica hasta el siglo XVII. Así el segundo estudio de M. Rabanal Álvarez, *In Parami aequore CIL 2660* (pp. 25-32) que explica el origen hispánico de la voz *Parami*. El tercero, mucho más extenso, de A. Quintana Prieto, *La religión pagana en tierras de León* (pp. 35-108) sobre el culto a las divinidades indígenas tan numerosas en toda la región del norte de España. Sobre la misma época el de A. Rodríguez Fernández, la *Cantabria leonesa* para fijar los límites de esta región. Avanza hacia la Edad Media el de M. C. Díaz y Díaz, *El manuscrito 22 de la catedral de León* (páginas 133-168) procedente de Córdoba-Toledo y que seguramente mozárabes fugitivos se llevarían hacia el Norte, que ha sido objeto ya de muchos estudios, a los que aporta no pocas precisiones éste del insigne profesor de Santiago de Compostela. Anécdotas históricas de esta misma época comentan los tres estudios siguientes de C. Sánchez Albornoz, *Las campañas de 882 y 883 que Alfonso III esperó en León* (pp. 169-82); de J. Pérez de Urbel, *El comienzo del reinado de Ramiro II* (pp. 183-214) y de J. Ruiz Asencio, *Rebeliones leonesas contra Vermudo II* (pp. 215-42).

Con amplia ilustración gráfica expone A. Represa, *la Evolución*

urbana de León en los siglos XI-XIII (pp. 243-82). De índole jurídico-económica las dos aportaciones de A. Benito Ruano, *La alcabalina* (pp. 283-300) y de J. J. Ruiz de la Peña, *Tránsito del consejo abierto al regimiento en el municipio leonés* (pp. 301-16) con documentos de los años 1345 a 1547. Con un documento del s. xv D. W. Lomax, *Una visita a San Marcos de León en 1442* ilustra la historia de la Orden de Santiago y esta casa (pp. 317-50).

De tema lingüístico el estudio de M.^a del C. Bores Naves, *Cuestiones semánticas de documentos leoneses* (pp. 351-68), documentos que se dicen de los primeros tiempos sin fijar fecha alguna.

Por último ya se entra en el s. xvii con las notas de O. Orello, *Precios de granos en el Reino de León (1639-1694)* (pp. 369-88) y del duque de Frías, *Una estancia principesca en el Palacio de los Guzmanes (1695)*, la del príncipe de Stigliano, hijo único del marqués de Toral, duque de Medina de las Torres, según una cuenta de gastos sacada de un documento del archivo de Toral y Casa de los Guzmanes.

J. VIVES

MANUEL MILLÁN BOIX, *El fondo «Instrumenta Miscellanea» del Archivo Vaticano*. Documentos referentes a España (953-1782). Roma, Iglesia nacional española, 1969, 532 págs. (= Publicaciones del Instituto español de Historia eclesiástica. *Subsidia*, 10).

Una de las tareas más meritorias y provechosas de las Instituciones eclesiásticas nacionales que varios países de Europa tienen en Roma es la de dar a conocer la documentación de los ricos fondos vaticanos referentes a los respectivos países. España estuvo lamentablemente muy atrasada en este particular durante el siglo pasado y primeros decenios del corriente, pero ha progresado extraordinariamente en los últimos lustros desde la fundación del Instituto que publica ahora este repertorio. Nada menos que 25 tomos se han publicado desde 1950 en tres series: *Monumenta Hispaniae Vaticana*, *Monografías*, *Subsidia*, además de los 16 gruesos volúmenes de la revista «*Anthologica annua*», que en gran parte recoge la misma documentación.

En este repertorio se da el regesto, por lo general bastante amplio, de 963 documentos en su mayor proporción de los siglos xiv-xvii, y unos pocos (25) de siglos anteriores, y unas docenas del s. xviii. Se refieren como es corriente a prebendas, tributos, etc.

Aparte la magna labor que supone la recolección de tales documentos, creemos particularmente meritorio la redacción de los índices I. Inicia de los documentos pontificios. II. Número de «*Instrumenta miscellanea*», y, principalmente, el muy extenso III: *Índice de nombres, apellidos, topónimos y asuntos* (pp. 436-532).

J. V.

SANTIAGO ALCOLEA, *La Capilla de los Dolores de Santa María de Mataró*. Mataró, Caja de Ahorros Layetana, 1969, 80 págs.

A fines del siglo XVII la incipiente Cofradía de Ntra. Sra. de los Dolores hace construir adosada a la basílica de Sta. María de la entonces muy próspera ciudad de Mataró una espléndida capilla para los actos del culto privativos de la Cofradía y una amplia sala de Juntas, encargando la decoración al mejor de los pintores catalanes de la época, Antonio Viladomat. Así se formaron los dos grupos de esta rica colección que ahora presenta el distinguido profesor señor Alcolea, conservada intacta y que ha empezado a ser restaurada gracias al patronazgo de la Caja de Ahorros de esta ciudad. En una breve introducción se ofrece una visión general del arte catalán del tiempo y la descripción de la iconografía de los dos conjuntos: Representaciones de la Pasión y Via Crucis en la capilla y, de la Virgen, evangelistas y algunos santos, en la sala de juntas, esto en las paredes, y coros de ángeles en las bóvedas, todo ricamente enmarcado por molduras. Más de cincuenta láminas ilustran el texto.

J. V.

FRANCESC COSTAS I JOVÉ, *El doctor Carles Cardó, prevere*. Valls, Estudis Vallencs, 1969, 218 págs., 2 láms.

No intenta el autor trazar una verdadera biografía del Dr. Cardó, ya que son muy pocas las notas sobre su vida, sino tan sólo presentar un esbozo de las facetas más salientes de su rica personalidad, particularmente las de escritor y pensador.

Aunque ya en sus años de estudiante y primeros de sacerdocio se había distinguido como publicista o periodista en la prensa periódica de Tarragona, es cuando pasa a Barcelona en la que emerge su figura como escritor en lengua catalana, y pronto se convierte en su primer prosista, dada su profunda preparación teológica y humanista. El autor se extiende particularmente en destacar sus méritos como artífice de la lengua materna, aduciendo en su confirmación los elogios de escritores contemporáneos, en especial los que se le tributaron en un volumen de homenaje después de su muerte en 1958. No brilló menos su personalidad como pensador, como apologista exponente de la moral y de la sociología cristiana. En un largo capítulo se recuerda su vasta producción literaria, su fecunda labor con la creación de las revistas «La Paraula cristiana», de cultura general, y «El Bon Pastor», para el clero y apostolado sacerdotal. Los pórticos, que mensualmente aparecían en ellas, tuvieron gran resonancia y le dieron enorme prestigio.

Pero el capítulo más interesante, por ser el más nuevo, es el dedicado a una obra inédita, la *Meditació catalana*, que elaboraría el in-

signe sacerdote durante sus años de retiro, los de la postguerra, en Friburgo de Suiza. Se transcriben y comentan lúcidamente largos párrafos de este desconocido ensayo, pensado y visto desde un observatorio internacional y en contacto con el mundo universitario friburguense, en que podía enjuiciar más serenamente la actuación política y cultural del movimiento catalanista a partir de la «Renaixença». Varias veces me había expresado a mí estos mismos juicios en las visitas que pude hacerle en mis frecuentes viajes a aquella ciudad suiza para trabajar en su biblioteca universitaria. Recuerdo que, refiriéndose a la traducción de la Biblia de la Fundación Cambó, me decía que, después de haber asistido a los cursos de Sagrada Escritura de aquella Universidad, veía *cuán alegremente* se habían atrevido los traductores, entre los que se contaba él, a llevar a cabo una empresa de tanta envergadura. Bueno sería que nuestra juventud seglar y eclesiástica leyera con atención este capítulo dedicado a la «Meditació catalana».

J. V.

KLAUS GAMBER, *Domus Ecclesiae*. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1968, 103 págs. (= Studia patristicae et liturgica, fasz. 2).

Según se expresa en un subtítulo, el autor se propone una investigación litúrgica sobre los antiguos monumentos de iglesias en Aquileya, así como en las regiones de los Alpes y del Danubio hasta principios del siglo v, aunque en realidad las continuas referencias a los de otros países la convierten en un muy apreciable estudio general sobre el tema: la evolución de los edificios para reuniones de la comunidad cristiana paralelamente al desarrollo del culto litúrgico. El monumento más antiguo y mejor conservado que merece el título de «domus Ecclesiae» es el de Doura Europos, del siglo iii.

De estructura parecida da a conocer el autor los recientemente excavados y aún poco conocidos de Aquileya, Aquincum (Budapest) y Juenca (Jaunberg), con dos salas rectangulares, una para las reuniones pastorales o de doctrina y otra para el ágape y Eucaristía. Otros monumentos con o sin absis y ciertas variaciones se hallan en la misma Aquileya, en Abodiacum (Lorenzberg), Lauriacun (Lorch), Zillis (Suiza), Zurzac, Augsburg, Aguncum (Stribach), Zurzarch, Aquincum, Golumanove-Kale (Bulgaria).

Para explicar estas estructuras y su destino en los actos comunitarios de la Iglesia se aducen e interpretan gran cantidad de textos escriturarios, patristicos, de las liturgias antiguas, como de Ignacio de Antioquía, Tertuliano, Didascalia Apostolorum, etc.

Labor verdaderamente instructiva la de Gamber en los actuales momentos de renovación litúrgica al mostrar la interdependencia de monumentos y textos, y explicar los motivos y causas de la evolución

en unos y otros en el paso de las reuniones familiares primitivas en las «domus Ecclesiae» o casa del obispo a los actos culturales en las posteriores grandes basílicas.

J. VIVES

BERNARD PAETZ, *Kirke und Odysseus. Überlieferung und Deutung von Homer bis Calderón*. Berlín, Walter de Gruyter et Co., 1970, 160 páginas, 32 DM. (Hamburger romanistische Studien, Band 33).

La visita de Ulises y sus compañeros a la hechicera Circe en su isla es una de las más relevantes aventuras del poema homérico *La Odisea*. No es extraño que fuera tan frecuentemente recordada en las literaturas posteriores clásica y cristiana. El autor, por inspiración del insigne hispanista señor Flasche, le ha dedicado esta preciosa monografía, en la que se nos ofrece un amplio repertorio de textos perfectamente clasificados y ordenados de las referencias, alusiones, interpretaciones literarias y morales como alegóricas de autores griegos y latinos antiguos y medievales y, lo que más interesa a nuestro objeto, de los hispánicos hasta la época de Calderón, según se anuncia en el título.

Dado el carácter de nuestra revista, nos detendremos en señalar las referencias e interpretaciones de la literatura cristiana patristica y medieval, así como de la hispánica hasta el Renacimiento.

La escena recordada, según es sabido, en su punto central se refiere a los compañeros de Ulises transformados en puercos por la hechicera al invitarlos y suministrarles un brebaje, pero que anula, provisto de un contraveneno (una flor), Ulises, quien amenaza con la espada a Circe, la cual, vista su impotencia, cambia de intención y seduce al héroe hasta introducirle en su lecho al par que libra a los compañeros de la asquerosa transformación sufrida. Los elementos de la leyenda, que se prestan a interpretaciones alegóricas, morales y espirituales, son varios, como la flor = la virtud; los puercos = los vicios, etc. Los santos padres los utilizan en gran variedad de explicaciones prescindiendo o poniendo en duda la realidad de la transformación.

Vemos entre otras muchas las interpretaciones de Clemente de Alejandría, Orígenes, Hipólito, Ambrosio, Salviano, Boecio, Isidoro y Agustín, quien niega la transformación, pero propone una explicación cristiana en el caso de que se hubiera producido.

Numerosos y extensos son los textos de las literaturas hispánicas, ya en obras originales, ya, lo más frecuente, en traducciones de obras clásicas, sobre todo de las *Metamorfosis* de Ovidio, como en la catalana de Francesc Alegre o en las castellanas de Jorge Bustamante y de Pedro Sánchez de Viana. Deformaciones o variaciones del tema en obras teatrales de Lope, Mira de Amescua y Calderón; las adaptaciones espirituales de Luis de León, Ruiz Alceo y el propio Calderón. Hay, pues, gran riqueza de fuentes utilizadas comentadas con erudi-

ción. Los textos van cuidadosamente transcritos y quizá, por formar parte el libro de una colección romanística, se ha intentado por lo general una transcripción paleográfica, cosa que, no tratándose de un estudio filológico sino de un ensayo histórico-literario, nos parece desacertado, ya que los textos resultan poco inteligibles para buena parte de los lectores y aun para todos son motivo de confusión. Labor meritoria del editor es la de hacer inteligibles estos textos. No es admisible que, por ejemplo, en el texto catalán de la pág. 71 se transcriba: *y pona, abla*, en vez de *Ypona, ab la*. Aún peor en la pág. 69: *refusa léganos abeuratge*, que pocos entenderán. Es probable que haya una errata de imprenta en la voz *léganos* no imputable al autor, que habría escrito *leganos*; pero aun así el texto resulta enigmático. Lo bueno hubiera sido prescindir de transcripciones pseudo paleográficas y proponer: *refusà l'e(n)gan(n)ós abeuratge*, de sentido bien claro y que suponemos es la lectura correcta.

J. VIVES

FRANCIS M. ROGERS, *The Quest for Eastern. Travels and Rumor in the Age of Discovery*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1962, 221 págs.

Los libros de viajes hacia el Lejano Oriente, después del famoso de Marco Polo, en los siglos XIV-XVI, fueron numerosos, y varios de aventureros en busca de los cristianos antiguos por aquellas regiones y especialmente hacia la tierra del fabuloso Preste Juan. El autor, relacionando aquellas empresas con la reciente declaración de Juan XXIII en favor del ecumenismo e incitado por la lectura del *Libro del infante Pedro de Portugal*, escrito por Gómez de Santisteban, se propone exponer los intentos de unión y conocimiento de los cristianos de aquellos siglos a base de las noticias de libros impresos, de los cuales traza una larga lista de los aparecidos de 1467 a 1546.

La narración quiere ser amena, como dirigida al gran público, y por esto carece de toda nota documental a pie de página. Quiere remediar en parte esta deficiencia un buen índice de materias con referencias muy especificadas. También es muy apreciable la antes citada lista de impresos. En cambio, la lista de bibliografía moderna no es satisfactoria.

En efecto, particular atención le merecen las aventuras de personajes de nuestra península, portugueses y españoles, y así dedica varias páginas a las *Andanças* de Pero Tafur, el más notable de los escritos en castellano. Pero de la literatura sobre Tafur sólo ha utilizado o conocido la primera edición castellana de Jiménez de la Espada (Madrid, 1874) y la traducción inglesa de Letts (Londres, 1926). No ha visto ni la segunda edición castellana de Ramos (Madrid, 1934) ni los estudios o comentarios históricos sobre el libro de Tafur, de Teyd (1881), *Desi-*

moni (1881), Häbler (1887), Stehlin-Thommen (1926) y el nuestro, publicado en las *Spanische Forschungen*, vol. VII (1938), y en los *Analecta sacra Tarraconensia*, vol. XLX (1946). Éste le hubiera enseñado que el viaje de Tafur no comenzó en 1435, sino en 1436.

J. VIVES

JOAN BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona, Facultat de Teologia de Barcelona (Secció Sant Pacià), Editorial Balmes, 1970, 296 pàgs. (Collectànea Sant Pacià, sèrie històrica, 1).

L'aparició d'una obra de certa amplitud sobre la història eclesiàstica, o si voleu eclesial, de Catalunya és sempre un esdeveniment en un país on estem tan mancats de treballs, i més encara d'obres de síntesi, sobre aquest aspecte. Per això la tesi doctoral de mossèn Joan Bada es fa de bell antuvi interessant perquè enmarca un fet ben conegut: l'actuació de dos bisbes de Barcelona, Jaume i Guillem Casador en el marc del Concili tridentí, i en la seva aplicació concreta a la diòcesi barcelonina. Tot això, però, dintre d'una visió sòcio-religiosa molt més àmplia.

Aparentment hi ha una contradicció entre l'angle limitat d'enfocament i el títol més ampli de l'obra, però ens atrevirem a dir que l'autor encara s'ha quedat curt, car ofereix una panoràmica de la situació religiosa catalana i unes referències concretes a l'actuació de la corona en l'aspecte religiós que la converteixen en una obra de consulta indispensable per a conèixer la vida i l'ambient del segle XVI al nostre país. El P. Batllori en el seu substanciós pròleg ja ha remarcat abastament aquest aspecte.

L'estudi s'inicia amb una ambiciosa panoràmica de l'ambient social i econòmic de Catalunya en general i de Barcelona en concret entre els anys 1546 i 1570, que són el marc cronològic de l'obra, extenent-la, quan és necessari, a antecedents més remots. Fa una revisió de la demografia, evidentment insuficient al país i a la ciutat, del mercantilisme regressiu, de les immigracions de gascons i llenguadocians, que al costat de gent d'ofici aporten noves idees luteranes i calvinistes, del bandolerisme com a fenomen de tensió social, del migrat nivell cultural de la intel·lectualitat i de la manca de vitalitat política dels organismes superiors i dels purament locals de Barcelona. En conjunt, en resulta un quadre força pessimista, que ja era conegut en les seves línies generals i sobretot polítiques, però que aquí esdevé més viu i cru gràcies a l'aportació de material novell i a l'enfocament que li dona l'autor des del punt de vista religiós. És una introducció que pel seu interès sembla breu i massa generalitzada, però que no cal oblidar que serveix de simple pòrtic a l'estudi de base.

La primera part de l'obra es compon d'una cinquantena de planes (II, 45-94), molt suggestives, destinades a presentar l'ambient religiós

diocesà, poc edificant en alguns aspectes concrets de la vida dels religiosos, del clergat i dels simples fidels. En conjunt, però, es viu en una època triomfalista, dintre d'una Espanya que viu un dens catolicisme institucional, on l'ordre cívic i l'ordre religiós s'entrecruaven a cada instant: tot flagell públic, pestes o desgràcies collectives, o esdeveniments favorables, victòries, naixences o casaments reials, van lligats a manifestacions religioses externes i socials. Clarors triomfalistes iombres de la realitat concreta perfilen tota la pietat d'una època d'estagnació, sobre la qual plana també l'ombra de la Inquisició, que persegueix els heretges luterans amb els seus autos de fe que s'inicien l'any 1539 i es van repetint al llarg de tot el segle. Les noves aportacions de mossèn Bada, tretes dels arxius de la Inquisició espanyola, s'hauran de tenir en compte en tot estudi ulterior de l'heretgia a Catalunya. El tast de la religiositat externa, de la pieta personal i dels cosums privats resulta molt evocador.

Els cos de l'estudi es troba en les parts segona i tercera (pp. 97-257), que contenen l'estudi monogràfic de les actuacions dels bisbes Jaume Cassador (1546-1561) i Guillem Cassador (1561-1570), oncle i nebot. Els Cassador són originaris d'una família menestral de Basilea, els Jäger, que un cop establerts a Vic, el darrer terç del segle xv, tradueixen el seu cognom en Cassador. El caire benestant de la família fa que varis dels seus membres es dediquin a l'estat eclesiàstic i en dues generacions n'arribin tres a l'episcopat. A la primera generació en Guillem, auditor de la Rota i bisbe d'Alguer a Sardenya, i en Jaume, bisbe de Barcelona. A la segona en Guillem, bisbe de Barcelona.

Són bisbes essencialment canonistes, però zelosos de la reforma del seu bisbat, que seran aliens a les profunditats teològiques promulgades pel tridentí, però que malden per imposar a la seva diòcesi les seves directrius reformistes. En Jaume no va ni assistir personalment al concili, es va limitar a enviar-hi, els anys 1551-1552, el seu bisbe auxiliar Antoni Codina. En Guillem hi assistí els anys 1562-1563 i no podem dir que les seves intervencions com a canonista fossin massa brillants.

L'acció del bisbe Jaume cau, doncs, dintre unes directrius de reforma local pretridentines, que tenien a Espanya la tradició d'alguns decennis. La seva obra se centra sobretot en la reforma dels monestirs i convents femenins, on hi havia el precedent del treball que hi realitzà sant Ignasi entre els anys 1524-1526 i que varen continuar els primers jesuïtes establerts a Barcelona des de l'any 1545, ajudant la tasca del bisbe. En canvi, l'acció pastoral del bisbe Guillem està plenament orientada per les directrius tridentines.

L'autor ens aporta en aquest punt materials novells, fins ara desconeguts, sobre la celebració del concili provincial de Tarragona, el primer dels regnes i províncies eclesiàstiques espanyoles, destinat a l'aplicació de les decisions tridentines. Va convocar-lo l'arquebisbe de Tarr-

gona, Fernando de Loaces, per l'agost del 1564, un any després de l'acabament del Concili, i va reunir-se a Tarragona el 2 d'octubre. La reunió d'aquest concili, els recels del rei Felip II, les matèries en discussió i la seva suspensió per ordre de Felip II, el dia 7 de novembre, fins que no hagués nomenat un representant seu, són temes que donen a l'estudi de mossèn Bada una volada molt més ampla que la seva intitució. El rei no volia deixar-se perdre el nomenament dels bisbes, el patronat reial tampoc no volia cedir en els cassos de provisió de beneficis, ni en les reformes religioses que ell volia controlar, ni en els patronats eclesiàstics en general. Quan el concili reprengué la seva reunió a Barcelona, entre el 29 de juliol de 1565 i el 10 de març de 1566, s'elaboraren una sèrie de constitucions sobre la unificació de la litúrgia, sobre els llocs de culte, l'erecció i provisió de beneficis, les festes, la reforma de costums, aranzels... que deixaren completament de banda, els temes espinosos que havien provocat la suspensió de la primera convocatòria. El tridentí s'aplicava a casa nostra segons la voluntat règia.

La reunió ulterior de sínodes i el ministeri pastoral del bisbe no deixen cap dubte que el tridentí serví d'impuls a la vida religiosa barcelonina i catalana, però aleshores Catalunya era una província retardada en tots els aspectes, inclòs el religiós, i els seus efectes foren molt parcials.

Aquesta és, en breu síntesi, l'aportació d'aquesta obra meritòria que es presenta acompanyada d'una rica bibliografia, d'una sòlida base documental i d'unes substancials apèndixs documentals, tot això avalat pel suport d'una impressió i disposició editorial pulcres que la fan agradable i li treuen el caràcter atapeït que sovint presenten les obres d'investigació.

Cal esperar, tal com diu l'autor en acabar, que es continui l'estudi d'aquest període per a veure fins on la trajectòria històrica posterior del nostre país va estar influida per les noves orientacions, i fins on seguí el ritme i apatia heredats de la desfeta del segle anterior. Les línies traçades per Joan Bada són des d'ara uns solcs que obren un primer camí sobre un terreny quasi verge i inexplorat de la nostra història. Creiem que aquest és el mèrit principal de l'obra, per damunt de qualsevol deficiència que pot escolar-se en tot treball de l'amplitud del que comentem.

A. PLADEVALL

PUBLICACIONES RECIBIDAS

- P. ANCIAUX, J. GHOOS, F. D'HOOGH, *Le Dynamisme de la morale chrétienne*, Paris, Ed. J. Duculot, S. A., Gembloux y P. Lethielleux, S. A., 2 vols., 1968, 174 págs.
- RAIMUNDO SPIAZZI, O. P., *Teología pastoral didáctica*, I, II y II, Madrid, Ed. Studium, 1969.
- *Teología pastoral hodegética*. La cura de almas en la comunidad cristiana. Madrid, Editorial Studium, 1969.
- GUY DE BRETAGNE, O. M. I., *Pastoral fundamental*. Madrid, Ed. Studium, 1969.
- J. MARCO, J. M. FARRÉS, J. RUIZ VICO, J. SEGALÉS, escolapios, *Análisis ecuménico de la juventud española*. Barcelona, Ed. Nova Terra, Col. «Sociología y Pastoral», n.º 10.
- PIET SCHOONENBERG, S. J., *Alianza y creación*. Buenos Aires, Ediciones Carlos Lohlé, 1969, 185 págs.
- M. GRISON, *Teología natural o teodicea*. Barcelona, Ed. Herder, 1968, 256 págs.
- M. C. DECKERS, *Le vocabulaire de Teilhard de Chardin. Les éléments grecs*. Gembloux, Edit. J. Duculot, S. A., 212 págs.
- GABRIEL MARCEL, *Diario Metafísico*. Madrid, Ediciones Guadarrama, 1969, 217 págs. (Col. «Punto Omega»).
- E. SCHILLEBEECKX, O. P., *María Madre de la redención*. Madrid, Ediciones Fax, 1969, 369 págs.
- CONGRESO MARIOLÓGICO MERCEDARIO, *Ciencia Mariana y Postconcilio*. Madrid, Editorial Cocusa, 1969, 2 vols. de 333 y 347 págs.
- J. GRAND'MAISON, *El mundo y lo sacro*. Tomo I: *Lo sagrado*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 227 págs.
- JEAN MARIE DOMENACH, *Teilhard de Chardin y el personalismo*. Barcelona, Editorial Nova Terra, 1969, 164 págs. (Col. «Punto de vista»).
- JAMES BRODICK, S. J., *Galileo, el hombre, su obra, su infortunio*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 167 págs.
- JAVIER LARRÄINZAR, *Es peligroso creer en Dios*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1969, 119, págs.
- JUAN BAUTISTA BAUER, *La prehistoria bíblica*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1969, 119 págs.

- JOAN LETTA, *El fonament irreligiós de l'Església*. Barcelona, Editorial Nova Terra, 1969, 199 págs.
- LUÍS M.ª XIRINACS, *Secularización y cristianismo*. Barcelona, Editorial Nova Terra, 1969, 199 págs.
- H. FIOLET, H. VAN DER LINDE, *Fin del cristianismo convencional. Nuevas perspectivas*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1969, 427 págs. (Col. «Verdad e imagen»).
- ANTONIO HORTELANO, *La Iglesia del futuro*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1970, 303 págs.
- G. ARIMÓN, *La pobreza en el umbral de la teología*. Barcelona, Editorial Estela, 1968, 113 págs.
- ÁNGEL ANTÓN, S. J., *Primado y Colegialidad*. Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1970, 247 págs.
- JUAN XXIII, *Mensaje espiritual*, edición preparada por Jesús M.ª Bermejo, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1969, 221 págs.
- HELDER CAMARA, *Espiral de violencia*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1970, 81 págs.
- EDUARDO BONNIN, *La libertad de los hijos de Dios*. Méjico, Ediciones Paulinas. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 154 págs.
- BERNHARD HAERING, *Pastoral del pecado*. Estella, Editorial Verbo Divino, 3.ª edición, 1970, 375 págs.
- BERNHARD HAERING, *El cristiano y el matrimonio*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 190 págs.
- J. DÖPFNER y otros, *El nuevo pueblo de Dios, una introducción a la constitución dogmática «sobre la iglesia»*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 138 págs.
- MICHEL QUOIST, *En el corazón del mundo*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1970, 203 págs.
- P. DABEZIES, A. DUMAS, *Teología de la violencia*. Salamanca, Ediciones Sígueme, 1970, 154 págs.
- FRANCISCO MUSSNER, *Los milagros de Jesús*. Estella, Editorial Verbo Divino, 1970, 66 págs.
- FRAMZ BÖCKLE, *¿Ley o conciencia?* Barcelona, Editorial Nova Terra, 1970, 104 págs.
- STEN H. STENSON, *Sentido y no sentido de la Religión*. Barcelona, Editorial Kairós, 1970, 266 págs.
- A. AUGUSTINOVICH, *Líneas Bíblicas del movimiento de Cursillos*. Salamanca, Editorial Sígueme, 1970, 239 págs.
- LUIS CENCILLO, *Mito, Semántica y realidad*. Madrid, 1970, 453 págs.
- H. BOUGEOIS, R. SCHALLER, *Mundo nuevo, nuevos diáconos*. Barcelona, Editorial Herder, 1969, 177 págs.

- ABADIA DE MONTSERRAT, *Liturgica*, 3 (= Scripta et documenta, 17), 1966, 344 págs.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Barcelona en su Historia. Breve historia de la ciudad*. Barcelona, Delegación de Servicios de Cultura, 1970, 74 págs. ilustradas.
- DIRECCIÓN GENERAL DE ARCHIVOS Y BIBLIOTECAS, *Catálogo colectivo de incunables en las Bibliotecas españolas*. Tomo I: letras A-F. Madrid, s. a., 300 págs. mecanografiadas.
- COSIMO DAMIANO, FONSECA, *Medioevo canoniale*. Milano, Ed. Vita e Pensiero, 1970, 214 págs. (= Publ. dell'Università del Sacro Cuore, Contributi, serie storica, 12).
- ELISEO GARCÍA LESCUN, *La Teología Trinitaria de Gregorio de Rimini. Contribución a la historia de la Escolástica tardía*. Burgos, Facultad teológica del Norte de España, 1970, 248 págs.
- RÉMI PARENT, *L'Autorité ministerielle au sein du Sacerdoce royal*. Lyon, Facultés catholiques, 1969, 536 hojas (Thèse de Doctorat).
- DANIEL BOUREAU, *La Mission des parents. Perspectives conciliaires. De Trente à Vatican II*. Paris, Les Éditions du Cerf, 1970, 424 págs.
- JOSEPHUS CALVERAS - CANDIDUS DE DALMASES, S. I., *Sancti Ignatii de Loyola Exercitia spiritualia*. Roma, Institutum historicum S. I., 1969, 800 págs. (= Monumenta historica Societatis Iesu, vol. 100).
- JOSEP DELCLÓS MOLLERA, *Sant Conrad de Parzham*. Barcelona, Editorial Balmes, 1970, 118 págs.
- MARIO FOIS, S. I., *Il pensiero cristiano di Lorenzo Valla nel quadro storico-culturale del suo ambiente*. Roma, Libreria editrice dell'Università Gregoriana, 1969, 704 págs. (= Analecta Gregoriana, sectio A, n. 10).
- EDUARD JUNYENT, *Jurisdiccions i Privilegis de la ciutat de Vich*. Vich, 1969, 320 pp. (Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, n.º 6).
- PEDRO MOLES RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*. Madrid, Confederación española de Cajas de Ahorro, 1970, 676 pp.
- BERNHARD PAETZ, *Kirke und Odysseus. Uberlieferung und Deutung von Homer bis Calderón*. Berlin, Walter de Gruyter et Co., 1970, 160 páginas (Hamburger romanistische Studien, Band 33).